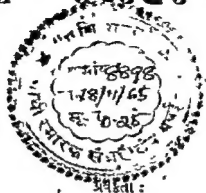

યુગ પુસ્તકાલય છે

રવિશંકર મહોરાજી

સંપાદક
મગનભાઈ પટેલ

ચણ પ્રકાશન

DONATED BY:

પ્રકાશક :
અબેધ વેઠસી
ભૂમિપુત્ર કાર્યાલય
મહિલાળા પોળ
વડોદરા.

પહેલી આવૃત્તિ ૫૦૦૦ એપ્રિલ ૧૯૫૬
બીજી આવૃત્તિ ૧૦૦૦૦ જુનેવારી ૧૯૫૭

કિંમત રૂા. ૦-૪-૦

૫-૧-૧૯૫૦

મુદ્રક :
હિંમતલાલ ડી. પટેલ
અબેધ પ્રિન્ટરી
ન્યુનિલી બાગ સામે
વડોદરા.

જીવન્ત ભાષ્યો

વિનોબાજીની જેમ મહારાજ પણ ગાદીએ બેસીને લેખો લખનારા માણસ નથી, પણ ફરતા પરિવ્રાજક છે. તેઓ રોજ નવા ગામે જાય છે. એ ગામની પરિસ્થિતિ અને એ ગામના લોકોનાં મહેાં તેમના હૃદય ઉપર પ્રતિબિમ્બિત થાય છે; અને તેને અનુસરતું પ્રવચન તે દિવસે તેમના મુખમાંથી સરી પડે છે.

આમ સ્વાભાવિક રીતે જ ભૂદાન યજ્ઞના મહાન વિચાર ઉપર નિત્ય નવાં ભાષ્યો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે અને, ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાં જીવનદોંથી વરસાદની જેમ વરસી રહ્યાં છે.

એ વરસાદનાં થોડાં ટીપાં અહીં આપણને સંપાદકની કૃપાથી મળ્યાં છે. મહારાજના અવાજમાનો લક્ષિતનો રણકો તેમાં ઉમેરીને તે વાંચીએ.

—જીગતરામ દવે

બીજી આવૃત્તિ વખતે

પ્રથમ આવૃત્તિ દસ માસમાં ખપી જતાં આ લોકપ્રિય સુસ્તિકાની બીજી આવૃત્તિ છાપવી પડી છે. કીમત તેની તે રાખીને પૂજ્ય મહારાજનાં ત્રણ પ્રવચનો આમાં ઉમેરી શકાયાં છે તે મુદ્રકની કૃપા છે. આશા છે આ આવૃત્તિ પ્રથમ કરતાં પણ વધુ ઝડપી આવકાર પામશે.

—પ્રકાશક

—સાંકળિયું....

અ. નં.	વિષય	પાન
૧	બુદ્ધાન યત્નો ઉદ્ભવ...	... ૫
૨	બુદ્ધાન-એક લાક્ષિત માર્ગ	... ૯
૩	ખેડૂતોને	...૧૫
૪	અહિંસાનો વિજય	...૨૦
૫	મધ્યમ વર્ગ પીસાઈ રહ્યો છે ।	...૨૪
૬	ભારતીય સંસ્કૃતિ અને આધુનિક સ્થિતિ...	...૨૬
૭	આ પીડી	...૩૨
૮	ઓ	...૩૬
૯	નિત્ય-ચર	...૩૯
૧૦	છત્રીસ કરોડનો સમાજ રથાપવો છે	...૪૧
૧૧	દરિદ્રોને	...૪૭
૧૨	સેવકનો ધર્મ	...૪૯
૧૩	શિક્ષકોને	...૫૧
૧૪	યત્નો અર્થ	...૫૮
૧૫	કાર્ય કર્તાઓને	...૬૧

[૧] ભૂદાનયજ્ઞનો ઉદ્ભવ

આપણા દેશને સ્વરાજ અપાવી ગાંધીજી આપણી વચ્ચેથી ચાલ્યા ગયા. તેમના અવસાન પછી તેમના પટ્ટશિષ્ય વિનોબાજી પોતાનો આશ્રમ છોડી બહાર નીકળી પડ્યા. તેઓ મોટા સંત, એકાન્તસેવી, ખૂબ પુરુષાર્થી, ચિંતનશીલ અને ભારે અભ્યાસી છે. હિંદમાં ભ્રમણ કરતાં એમણે પાર વગરનો ગરીબી તથા પરસ્પર લૂંટ ને શોષણ ચાલતાં જોયાં. એમને થયું કે આ પરિસ્થિતિ ચાલુ રહે તો અહિંસાથી હિંદુસ્તાને જે આબરુ મેળવી છે તે ભુસાર્ધ જાય. એટલે એમણે ગાંધીજીના ‘સર્વોદય’ના મંત્રનો પ્રચાર કરવાનું વિચાર્યું. ગાંધીજીના અવસાન પછી સર્વોદયની વિચારધારામાં માનનારા લોકોનો તેમણે એક સંઘ સ્થાપ્યો. તેનું નામ ‘સર્વોદય સમાજ’ આપવામાં આવ્યું. વિનોબાજી અપરિગ્રહી હોવાથી પોતે સ્થાપેલા સંઘ પણ પૈસાને આધારે ન ચાલે એવી એમણે યોજના કરી હતી. એ સંઘના સભ્ય થનારે માત્ર એક પ્રતિજ્ઞા કરવાની હોય છે કે, ‘મને સત્ય અહિંસામાં વિશ્વાસ છે.’

સર્વોદય સમાજના સભ્યોનું સમેલન દર વર્ષે દેશના કોઈ ને કોઈ એક સ્થળે થાય છે. ૧૧ મા હૈદરાબાદ રાજ્યમાં શિવરામપટ્ટીમાં એનું સંમેલન ભરાયું. એ વખતે તેલંગાણામાં જમીનદારો અને ખેતમજૂરો તથા ગણતિયાઓ વચ્ચે ખૂનખાર લડાઈઓ ચાલતી હતી. કહે છે કે ત્યાં લગભગ ૩૬૦૦ ખૂન થઈ ગયાં હતાં. આ ઘટનાએ વિનોબાજીના મનમાં ખૂબ ચિંતા જિલી કરી હતી. એટલે એમણે શિવરામપટ્ટીથી પાછા ફરતાં પગપાળા તેલંગાણામાં થઈને

ત્યા જવાનું નક્કી કર્યું ત્યાની પરિસ્થિતિ સારી નહોતી, એટલે વિનોબાજીએ પ્રદેશમાં જવાના છે એ જ્યારે સરકારે જાણ્યું ત્યારે તેણે વિનોબાજીને સશસ્ત્ર પોલીસના રક્ષણ હેઠળ જવાની વિનતી કરી પરંતુ વિનોબાજી તો નિર્ભય હતા તેમણે કહ્યું, “માણસ માણસથી બીજાં એ હું માનતો નથી” અને પોતે ચાલતા તેલગાપ્પા ગયા.

તેલગાપ્પામાં કરી વિનોબાજીએ ત્યાની પરિસ્થિતિ જોઈ ત્યાં તેમને અત્યંત ગરીબીના દર્શન થયા બીજી બાજુ અઢળક સંપત્તિ જોઈ એમણે અહિં માની ઉપેક્ષા થતી જોઈ એમણે ત્યાં ભેંકાર અને હું ખી લોકોના હું ખ સાબળ્યા તેમને ખૂબ હું ખ થયું પણ શું કરવું એની કંઈ મમજણ પડી નહિ એ વળતે સતત ચિંતા ચાલતું હતું. તેલગાપ્પાની પરિસ્થિતિનો કંઈક ઉકેલ એ જોળવા માગતા હતા.

એક દિવસ એક ગામમાં સાજની પ્રાર્થના પછી આઠ હરિજન તેમની પાને આવ્યા તેમણે વિનોબાજીને કહ્યું, “મહારાજ, ભૂખ્યા છીએ કંઈ ખાવાનું અપાવો” વિનોબાજીએ મહેજ મમકમાં કહ્યું, “લગવાને પેટ ખુદિપૂર્વક બે હાથ અને બે પગની વચ્ચે મૂક્યું છે. હાથપગ હલાવીએ તો પેટ ભરાઈ જાય”

“પપુ હાથપગ હલાવીએ ક્યા ? એક તળાવ ખોદાવું હતું ત્યાં આજુબુધી કામ મળ્યું પણ એ કામ પૂરું થયું હવે હાથપગ ક્યાં હલાવવા ? જમીન હોત તો ખેતી કરત”

“તમને જમીન મળે તો ખેતી કરો ખરા ?”

“હા, મહારાજ”

વિનોબાજીને વિચાર આવ્યો કે લાવને જમીન માટે જવાહરલાલજીને કાગળ લખી પપુ તે માથે બીજાં વિચાર આવ્યો કે એમ કંઈ જમીન જલદી મળશે નહિ એટલે લાવને જેણે સરકારને જનાવી છે તે માથે બેઠેલી સાચી સરકાર પાસે જ માગણી

કરું. એ પ્રમાણે વિચાર કરી વિનોબાજીએ પ્રાર્થના સભામાં બેઠેલા લોકોને અપીલ કરી. થોડી વારમાં એક માણસે ઊભા થઈ વિનોબાજીને કહ્યું, “મહારાજ, મારી પાસે વડીલોપાર્જિત ૧૦૦ એકર જમીન છે. તે હું આ હરિજનોને આપું છું.” આ સાંભળી ઘડીભર તો વિનોબાજીને આનંદ થયો, પણ પાછો વિચાર આવ્યો કે, આ લોકોને જમીન તો મળી, પણ તે ખેતી શી રીતે કરશે? તેમની પાસે નથી રહેવા ઘર કે નથી ખેતીનાં સાધન એટલામાં પેલા દાતાએ વિનોબાજીને બીજી એક વાત કરી એણે કહ્યું, “મહારાજ, આપણા દેશમાં આવા આઠ જ છે શું? એમના જેવા તો લાખો બેકાર ને સાધનસ પત્તિ વગરના પડ્યા છે. જાઓ, આ આઠ મારે ભાગ છે, હું એમનું ફેાડી લઈશ એમની ચિંતા તમે કરશો નહિ” “આ આઠ મારે ભાગ છે” એ વાક્યે વિનોબાજીને વિચાર કરતા કરી મૂક્યા એમને થયું કે, માણસ હુ ખની તરફ તટસ્થ ભાવે જુએ છે એટલે હુખ રહે છે જો એ હુખને વહેંચી લે તો તે રહે નહિ. એ ઉપરથી એમણે એક સૂત્ર શોધી કાઢ્યું. ‘હુખ વહેંચવાથી ઘટે છે, મુખ વહેંચવાથી વધે છે.’ કોઈ વૃદ્ધ માણસ માથે ભાર ઉપાડી જતો હોય ને એ રસ્તે તેને કોઈ યુવાન મળે ને યુવાન વૃદ્ધ પાસેથી ભાર ઉપાડી તેને તેના ઘર પહોચતો કરે તો વૃદ્ધને તો એથી આનંદ થશે, કારણ યુવાને તેનું હુખ ઓછું કરી દીધું પણ પેલા યુવાનને પણ મનમાં આનંદ જ થશે એને થશે, “આ ટોસાને હું ન મળ્યો હોત તો તેને કેટલું હુખ ભોગવવું પડત. મારું થયું કે હું મળી ગયો.” આમ હુખ વહેંચવાથી હુખ ઘટ્યું ને મુખ વધ્યું.

ઉપરના પ્રમંગ ઉપરથી વિનોબાજીનો ચક્ષુ જાગી અને એમણે રસ્તે આવતાં ગામોમાં ભૂમિદાન માગવા માંડ્યું. અને એમને ખાર હજાર એકર જમીન મળી. આ સમાચાર દેશભરમાં ફેલાઈ ગયા. કેટલાક લોકોએ કહ્યું, “તેલ ગાણામાં તો વિનોબાજીને જમીન મળે; કારણ કે ત્યાંની પરિસ્થિતિ ખરાબ છે. જ્યાં જમીનદાર ને

ગણુતિયાઓનો અઘડો નથી ત્યાં એ જમીન માગે અને મળે તો ખરું.”

સંમેલન પત્યા પછી વિનોબાજી પગપાળા વર્ધા આવ્યા. એવામાં જવાહરલાલજીનો તેમના પર તાર આવ્યો કે, પંચ-વર્ષીય યોજનામાં તમારી સલાહની જરૂર છે તો દિલ્હી આવો. વિનોબાજીએ તારનો જવાબ આપતાં લખ્યું કે, “તમે તમારું કામ કર્યે જાતે હું અહીંથી ચાલતો આવું છું.”

વર્ધાથી જમીન ઉધરાવતા ઉધરાવતા વિનોબાજી લગભગ બે મહિને દિલ્હી પહોંચ્યા. ત્યારે તેમને ધીજી ૧૮ હજાર એકર જમીન મળી ધીમે ધીમે લોકોની શ્રદ્ધા વધવા લાગી અને વિનોબાજીની પ્રવૃત્તિ એ કોઈ સામાન્ય પ્રવૃત્તિ નથી, પણ એક મહાન ક્રાંતિ છે, એવું લાન થયું.

દિલ્હીમાં આયોજન પંચ સાથે વિનોબાજીએ ચર્ચા કરી. તેમણે વિનોબાજીને કહ્યું કે, “લોકો તમને પાંચ એકર જમીન આપે છે તોપણ લો છો, અને પાંચ ગુંડા આપે છે તોપણ લો છો. અમારે તો જમીનના મોટા મોટા પ્લોટ કરી ઉત્પાદન વધારવું છે. તમે તો જમીનના ટુકડા સાંધવાને બદલે ટુકડા વધારો છો.” વિનોબાજીએ કહ્યું, “તમે દિલ્હીમાં બેસીને વિચારો છો એટલે મોટા પ્લોટની વાત કરો છો. પણ હું ગામમાં બેસીને વિચારું છું. તમને ખબર નથી કે આજે લોકોના દિલના ટુકડા થઈ રહ્યા છે. એ દિલના ટુકડા સંધાશે તો જમીનના ટુકડા સાંધવાનું તો સાવ સહેલું થઈ પડશે.”

દિલ્હીથી વિનોબાજીએ ઉત્તર પ્રદેશમાં પ્રયાણ કર્યું. એક વર્ષમાં એક લાખ એકર જમીન મળી. તે પછી વિનોબાજીએ સંકલ્પ કર્યો કે ઇ. સ. ૧૯૫૪ના એપ્રિલ સુધીમાં મને ૨૫ લાખ એકર જમીન મળે તો હું માનું કે ભૂમિદાન આંદોલન ચથાર્થ છે. આનંદની વાત છે કે એમનો એ સંકલ્પ નક્કી કરેલી મુદત પહેલાં પૂરા થયો. દિનપ્રતિદિન આ આંદોલનનો વિચાર-પ્રચાર થતો જાય

છે. વિનોબાજીની માગણી છે કે દરેક જણ પોતાની જમીનનો છોટો ભાગ અર્પણ કરે પરંતુ હવે તો તે કહે છે કે દેશની બધી જમીન પાછના અંત સુધીમાં માર્વજનિક થઈ જવી જોઈએ.

મત્સ્ય અને અહિંસાથી ગાંધીજીએ હિંદુસ્તાનને રાજકીય આઝાદી અપાવી. તેમાં અસ્તેય અને અપરિચ્છેદ ઉમેરી વિનોબાજી દેશમાં આર્થિક સમાનતા સ્થાપવા માગે છે. આ પ્રયોગ ખરેખર ભવ્ય છે. વિનોબાજીનું કહેવું છે કે હિંદુ મારો આ કાર્યક્રમ અપનાવે તો તે દુનિયાનો ગુરુ થાય તે દુનિયાને હિંસા ને ભયમાંથી બચાવી શકે અહિંસાને વ્યાપક કરવાનો આ એક પ્રયોગ છે. અહિંસા ને ત્યાગની ભાવના આપણા દેશના લોકોમાં સુષુપ્ત દશામાં પડેલી છે ભૂદાન આંદોલન દ્વારા વિનોબાજી તેને જાગૃત કરે છે. આપણે તેમણે બતાવેલા માર્ગે ચાલીએ તો આપણે તો સુખી થઈએ એટલું જ નહિ પણ શુદ્ધ અને અશાંતિમા મપડાયેલી આખીયે માનવજાતને સુખ અને શાંતિને માર્ગે દેવો શકીએ.

[૨] ભૂદાન - એક ભક્તિમાર્ગ

આપણા દેશના કેટલાક બુદ્ધિશાળી વિદ્વાનો અને મોટા અર્થશાસ્ત્રીઓ વિનોબાજીના ભૂદાનચર્ય વિશે જાતજાતની શકા-કુશંકાઓ ઉઠાવે છે, વિનોબાજીની વાતો એમને ગળે ઊતરતી નથી. પણ ભૂમિદાનચર્ય એ બુદ્ધિનો વિષય નથી, એ આંકડા ગણીને પણ સમજાવી શકાય એમ નથી એ તો શ્રદ્ધા અને ભક્તિનો વિષય છે. પંડિતો એને બરાબર નહિ સમજી શકે, જે ક્રાંતદર્શી કવિ હશે તે એને યથાર્થ રીતે સમજી શકશે.

હૃદયનું શાસ્ત્ર

મુનિશ્રી સંતબાલજી સૌરાષ્ટ્રમાં ભૂમિદાન માટે ફરતા હતા. ફરતાં ફરતાં તે એક દિવસ મેર લોકોના ગામમાં જઈ ચઢ્યા. લોકો

સ તખાલજી પોતાના ગામમાં રાતવાસો કરે એવું ઈચ્છતા હતા, પણ જમીન આપવાની ડોઝના તૈયારી ન હતી છતાં સ તખાલજીએ તે ગામમાં રાતવાસો પ્રયોગ રાજના નિયમ મુજબ રાતે સલા કરી અને તેમાં તેમણે ભૂમિદાતની વાતો કરી ભાષણ પૂરું કરી એમણે મેર લોકો પાસે જમીન માગી તેમની અપીલને માન આપી એક જણે બે વીધા જમીન આપી બીજા એક જણે ચાર વીધા આપી તે પછી સલામાં જરા દૂર જઈને એક મેર ડોસાએ લગીર મોટેથી કહ્યું, “કપકારો મારી ૨૦ વીધા !”

સ તખાલજી મહારાજ સાથે એ જિલ્લાના પચાસતના અધિકારી હતા પેલા ડોસાએ એકદમ ૨૦ વીધા જમીન લખાવી એટલે એમને જરા આશ્ચર્ય થયું એમને લાગ્યું કે આ ડોસાએ ચમત્કયા વગર ૨૦ વીધા જમીન લખાવી છે તેથી તે જિહીને પેલા ડોસા પાસે ગયા અને તેમને કહ્યું, “આતા, આ શું ચમત્કરને ૨૦ વીધા જમીન લખાવી ? એ જમીન આપ્યા પછી તમારો પાસે નહિ આવે માટે સમજીને આપો.”

ડોસાએ કહાપણપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “એમાં ચમત્કરવાનું શું છે ? મહારાજે કહ્યું એ તમે સાંભળ્યું નહિ કે વડે ચીને ખાવ ?”

વધુમાં જાણે ભૂદાનનું શાસ્ત્ર સમજાવતા ન હોય તેમ ડોસાએ કહ્યું, “સાંભળો ! મને દોઢ રોટલાની ભૂખ છે, પણ થાળીમાં એક જ રોટલો છે ખાવાની શરૂઆત કરું એ પહેલાં એક ઓળખીતો હસતો હસતો આવે છે જિહીને હાથ પગડી તેને બાણા પર બેસાડું છું આખા રોટલામાંથી અડધો તેને આપું છું આમાં ચમત્કરવાનું શું હતું ?”

ભક્તિનો દીમ્પો

આ ત્યાગભાવના આપણા દેશના લોકોમાં પટેલી છે પણ તે સુપુષ્ટ દશામાં છે ભૂદાનચક્ષુ દ્વારા વિનોબાજી એને નજરત કરી વદ્યા છે ભૂમિદાનનું કાર્ય શાસ્ત્રનું નથી પણ હૃદયનું છે, ભક્તિનું

છે. ભક્તિ હૃદયમાં હોય છે, તર્કવિતર્ક મગજમાં હોય છે. પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, દયા ઉત્પન્ન કરવી, એ હૃદયનું કામ છે. એ કામ ભક્તો જ કરી શકે. શાસ્ત્ર જાણવા માત્રથી એ ઉત્પન્ન થતાં નથી. શાસ્ત્ર જાણનારા પંડિતો આપણા દેશમાં ઘણા થઈ ગયા છે. પણ એમણે વાદવિવાદ કરી ઝઘડા જ બિલા કર્યા છે. સંત કબીર, તુલસી-દાસ, નાનક, મીરા વગેરે ભક્તોએ ભક્તિમાર્ગથી લાખો લોકોનાં દિલ ફેરવી નાખ્યાં છે, અને આજે પણ લાખો તેમનાં ભજનો ગાઈને જીવનને સારા માર્ગે વાળી રહ્યાં છે. આ કાર્ય શાસ્ત્ર જાણવાથી કે બુદ્ધિથી ભાગ્યે જ થઈ શકે. પંડિતોને મોક્ષ મળ્યો હોય એવું આપણાં શાસ્ત્રોમાં ક્યાંય જોવા મળતું નથી, પણ ભક્તોને મોક્ષ મળ્યાનું સાંભળવા મળે છે. હિંદુ ભક્તિપ્રધાન દેશ છે. ભૂદાનયજ્ઞ સાચા અર્થમાં લોકોને ભક્તિને માર્ગે વાળવાનો એક કીમિયો છે.

વિનોબાજીએ એક વખત કહ્યું હતું કે, “ ગાંધીજી જીવતા હતા ત્યારે હું મસ્ત હતો. મને કોઈની પરવા નહોતી. કોઈને નમસ્કાર પણ કરતો નહોતો. પણ એમના અવસાન પછી ભૂમિદાનનું કામ લઈને દેશમાં ફરવાથી હું ખૂબ મૃદુ બન્યો છું. મને અપાર ભક્તિ-લાભ થયો છે. રોજ ૮-૧૦ માઈલ ચાલું છું. ખૂબ ચિંતન કરું છું અને ચિંતન કરતાં જે જ્ઞાન મળે છે તે સતત લોકોને સંભળાવતો ફરું છું. આ કામમાં મને જરાયે થાક નથી લાગતો. ”

આ ભક્તનાં લક્ષણ છે. ભક્તને પોતાના કાર્યમાં કદાપિ થાક લાગતો નથી. એ ભક્તિ કરતાં કદી કંટાળતો પણ નથી.

ભક્તિની શક્તિ

આપણે કર્મ કરીએ પણ કર્મનું જ્ઞાન ન હોય તો તે પાંગળું થઈ જાય છે. એટલે કર્મ પાછળ જ્ઞાનનો ટેકો હોવો જોઈએ. પણ કામ જ્ઞાનપૂર્વક કરવા છતાંય ઘણીવાર કંટાળો આવે છે. બેઘી જ્ઞાનયુક્ત કર્મ ઉપર ભક્તિનો ઢોળ ચઢાવવાની જરૂર પડે છે. જ્ઞાનપૂર્વકના કર્મને જ્યારે ભક્તિનો રંગ લાગે છે ત્યારે કર્મ કરતાં કરતાં માણસ

ધાકતો નથી. માંદા માણસની સેવા કરવાની શક્તિ હોય, પણ સેવા કેમ કરવી એની આવડત ન હોય તો ? કદાચ સેવા કરવાની શક્તિ અને આવડત બંને હોય પણ ભક્તિ ન હોય તો સેવા કરતાં કંટાળો આવે છે, થાકી જવાય છે તેથી શક્તિ અને આવડત કરતાં ભક્તિ ખૂબ મહત્વની છે. ભક્તિ ભગે છે ત્યારે તેની સાથે બીજી બધી શક્તિઓ આપમેળે ખીલતી જાય છે.

મહાત્મા ગાંધીને આપણા દેશે પંડિત તરીકે ઓળખ્યા નથી. વિદ્યાવતથી બેઝિસ્ટર થઈને દેશમાં આવ્યા ત્યારે જમાઉધારની પણ તેમને બહુ મમજણ નહોતી. વઘીલાતનો પહેલો કેસ હાથમાં લીધો ત્યારે પોતે જે ખુરમી ઉપર બેઠા હતા તે ખુરમી અને આખી કોર્ટ તેમને ચક્ર ચક્ર કરતાં લાગ્યાં હતાં. એ કેસ એ ન લડી શક્યા. એમણે તે પોતાની પામે બેઠેલા બીજા એક વકીલને આપી દીધો. વિદ્યાવતથી હિંદમાં આવ્યા ત્યારે ગાંધીજીની આ સ્થિતિ હતી. પણ દિલમાં દેશ માટે અનન્ય ભક્તિ ભગી ત્યારે એ જ ગાંધીજીએ આખી દુનિયા આગળ એની વકીલાત કરી દુનિયા આને ગાંધીજીને કેમ નમે છે ? કારણ કે તે ભજ્જ હતા. હિંદના લોકો ભક્તોને નમે છે, પંડિતોને નહિ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ પંડિત નહોતા, છતાં વિવેકાનંદ જેવો સમર્થ પંડિત તેમને ચરતો બેઠો ગયો અને નેમનો ચિપ્પ થયો.

આત્મોપચયની ભાવના

હિંદુસ્તાનના લોકદુહયમાં ભક્તિ પરછી છે એ વિનોબાજી સારી પેઠે જાણે છે. તેમાં વગી ગુજરાત માટે તો એમને પશપાત છે. પુરી સ્વર્ણદય મંચેલનમાં એમણે ક્યું હતું કે, ગાંધીજીનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો એ કેવળ અકસ્માત નથી, પણ તે સકારણ જ થયો છે. હિંદુસ્તાનના દોષપણ પ્રદેશ કરતાં ગુજરાતના લોકો સ્વર્ણ અલિંસા વધારે પાળે છે. એનો બેટા માંસાદારને વર્ણ્ય ગણે છે એ વસ્તુ માટે મન પછી મોટી છે.

આપણા લોકોના દિલમાં પ્રાણીમાત્ર માટે પ્રેમ અને કરુણાનાં અચ્છુ કેવાં સુખ દશામાં વહી રહ્યાં હોય છે તે કોઈ કોઈ વાર જોવા મળે છે. એક ખેડૂતના ખેતરમાં ઢોર પડ્યાં. ખેતરમાં વાવેતર કરેલું હતું. જિભા મોલમાં ઢોરને પડેલાં જોઈ એને ખૂબ રીસ ચઢી. લાકડી લઈ દોડતો દોડતો તે આવ્યો અને ઢોરને તગડી ડબ્બામાં પૂરવાના ઇરાદાથી ડબ્બા આગળ લાવ્યો. પણ ડબ્બામાં પૂરવા જાય છે ત્યાં તેનું અંતર કંઈક બીજું જ વાત કરવા લાગ્યું. તેને થયુંઃ “મૂવું, ઢોરને ડબ્બામાં પૂરવાથી ખાઈ ગયેલું કંઈ પાછું આવવાનું છે? એમના નસીબનું હતું એટલું ખાઈ ગયાં!” આવું હિંદના લોકોને જ સૂઝે, ભક્તાદ્યુદયને જ આવા વિચાર આવે. જેમનામાં આત્મીપ્રમ્યની (એટલે કે પારકાંને પોતા જેવાં માનવાની) ભાવના છે તેમનાં મોંઢાંમાંથી જ આવાં વેણ નીકળે.

ડાશીનું દાન

ભૂમિદાન માગતો માગતો હું એક ગામમાં જઈ ચઢ્યો. બપોરે લોજન પછી કાંતતો હતો એ વખતે ૬૫ વર્ષનાં એક ડાશી લાકડીના ટેકે ટેકે મારી પાસે આવ્યાં અને તેમણે કહ્યું, “મારે ૧૫ વીઠાં જમીન ભૂમિદાનમાં આપવી છે. તમે એ જમીન અમારા ગામના એક આંધળાને આપશો?”

મેં કહ્યું, “આંધળાને જમીન શી રીતે અપાય? એ કેવી રીતે ખેડે? એને છોકરો છે?”

“હા, મહારાજ; પણ તે છ-સાત વર્ષનો છે.”

મેં કહ્યું, “ભૂમિદાન તો જે જાતે ખેડે તેને જ આપી શકાય. એટલે છોકરાને પણ નિયમ પ્રમાણે ન આપી શકાય.”

ડાશી કહે, “પણ છોકરો ખેડી શકે એવો થાય ત્યાં સુધી અમે ચારંપાંચ કુટુંબીઓ તે જમીન ખેડી આપવાની જવાબદારી લઈએ તો તેને આપો કે નહિ?”

મેં કહું, “હા, તો આપીએ ”

થોડીવાર પછી મેં પેલા આંધળા માણસને બોલાવડાવ્યો. એક માણસ દોરીને તેને લાવ્યો. ડાશીએ તેના હાથ પકડી ‘ એસ બાપ-લિયા ’ કહી મારી પાસે બેસાડ્યો. ડાશીની આંખોમાં આંસુ લરાઈ આવ્યાં. ખૂબ ભાવપૂર્વક એમણે પોતાની ૧૫ વીંધાં જમીન તે આંધળે આપી ને કંકુનો ચાંદલો કરી દાનના પ્રતીકરૂપે સવા રૂપિયે તેના હાથમાં મૂક્યો.

હંપામાં ભક્તિ જાગે છે ત્યારે ભેદ ભુલાય છે

એ જ ગામમાં ગામના આગેવાન સદ્ગૃહસ્થે પોતાની પાંચ વીંધાં જમીન એક હરિજનને આપી મેં તે હરિજનને પૂછ્યું, “તને જમીન તો આપી પણ હળ બગદ વગર ખેડીશ શી રીતે ?”

“ ગામના રૂડા પ્રનાય છે, મહારાજ ! ” પેલા હરિજને કહ્યું. એના એ શબ્દોમાં ગામના લોકોની શુભનિષ્ઠા વિશે છૂપી કદર હતી. હરિજનના એ શબ્દો સાંભળી પાસે બેઠેલા ગામના મુખીના દિલમાં ભાંજા જાગી. એમણે કહ્યું, “ મહારાજ, આટલું વર્ષ હું તેને પાંચેય વીંધાં જમીન ખેડીને વાવી આપીશ ” મુખીનાં આ વેળુ સાંભળી પેલા હરિજનના હરખનો પાર ન રહ્યો. એનું હૈયું ભક્તિથી પુલકિત બન્યું. મેં જમીનના દાતાને કહ્યું, “ આ હરિજનને ચાંદલો કરી દાનપત્ર આપશો કે ? ”

“ હા, મહારાજ, એમાં શું ? ” દાતાએ જવાબ આપતાં પાસે બેઠેલા એક છોકરાને સામે ઘેરથી એક કંઠાવટી લઈ આવવા કહ્યું. કંઠાવટી આવી. મેં પેલા હરિજનને પાસે આવવા જણાવ્યું. પણ તે આવતાં સંકેચાતો હતો. પાસે બેઠેલા એક આગેવાને બિલા ધઈ હરિજનને તેનું બાવડું પકડી બિલો કર્યો. દાતાએ પણ બિલા ધઈ હરિજન પાસે જઈ તેના કપાળમાં ચાંદલો કર્યો અને તેના હાથમાં દાનપત્ર તથા ત્રણ રૂપિયો મૂક્યો. હરિજન તે લઈ ખુશ થતો થતો પોતાને ઘેર ગયો.

વીરમગામ પાસેના એક ગામમાં એક ખેડૂતે મને પાંચ વીઘાં જમીન દાનમાં આપી. પણ એટલાથી એને સંતોષ ન થયો. તે મને દાનમાં આપેલા ખેતરમાં લઈ ગયો. તેણે જમીન ખતાવી અને જેને તે આપવાની હતી તેને તે ખેડી આપવાનું વચન આપ્યું. આટલું કરવા છતાં તેને પૂર્ણ સંતોષ ન થયો એટલે તે ખેતરમાં ૪૦ ગાડાં ખાતર આપવાની ઇચ્છા ખતાવી. એ વખતે તે ખેડૂતના મોંઠા પર જે ભાવો તરવરતા હતા તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે.

કૃષ્ણ ભગવાનનો કોલ

ભાઈઓ, આ બધાં ભક્તિનાં લક્ષણ છે. જનહૃદયમાં પડેલી એ ભક્તિને ભૂદાનયજ્ઞ વડે આપણે જાગ્રત કરવી છે; એટલું જ નહિ તેને બ્યાપક કરવી છે. આપણા દેશને નંદનવન જેવો બનાવવા ઈશ્વરે સંત વિનાળાણને આ ભગ્ય કામ સોંપ્યું છે. માણસ બધું જ કરી શકે છે, માત્ર એને ભાન નોંધ્યો. સતના સંદેશાને સમજી આપણે એણે ચીંધેલા ભક્તિમાર્ગને અનુસરીએ. એમાં જ આપણું સૌનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તો આપણને ક્યારનોય કોલ આપી દીધો છે કે સારો ભાવનાથી કરેલું કશું પણ દુર્ગતિ પામતું નથી.—

न हि कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गतिम् तात गच्छति ।

[૩] ખેડૂતોને

દુનિયાનો જૂનામાં જૂનો ગ્રંથ ઋગ્વેદ છે. તેમાં જુદી જુદી જાતનાં અર્નાજનાં નામ આવે છે. એ ઉપરથી ખેતીની શોધ હિંદમાં પહેલવહેલી યર્ષ હશે એ જાણવા મળે છે. દુનિયાના બીજા દેશોમાં ખેતીની શોધ આપણા કરતાં બહુ મોડે મોડે યર્ષ, તેમ છતાં બીજા દેશો ખેતીમાં આપણાથી ઘણા આગળ વધી ગયા, જ્યારે આપણે પાછળ પડી ગયા. જાપાનના લોકો હાંગર કેવી રીતે વધારે પકવે છે

તથા ઓસ્ટ્રેલિયા અને અમેરિકાના લોકો ઘડિ કેવી રીતે વધારે પેદા કરે છે, તે જોવા આજે આપણે તે તે દેશોમાં જવું પડે છે

કૃષિની સાથે ગોપાલન પણ આપણે ઓટવો જ પ્રાચીન ધંધો મનાય છે તે ખેતીનો પૂરક ધંધો છે ખેતી કરતા ધાન થાય તે પશુઓ ખાય ને તેનું આપણને દૂધ આપે ઈશ્વરે આ કેવું અદ્ભુત મશીન બનાવ્યું છે! તવને ઘાણીમાં પીલવાથી તેલ મળે ડે, પણ માલસ માટે નકામું ધાન ખાઈને ગાયોલેસો પચામૃત આપે છે એ અરેખર ઈશ્વરની માનવ પર મોટી કૃપા છે પ્રાચીન કાળમાં આપણે ત્યાં કૃષિ અને ગોરક્ષા એ બંને ધંધા એક સાથે ચાલતા હતા આજે ખેતીમાં તો ધોમે ધોમે કંઈક પ્રગતિ કરી ગયા છીએ, પણ ગોપાલનમાં તો બેઠરકારી જ પેદા થઈ છે એ ધંધામાં પણ દુનિયાના બીજા દેશો કરતા આપણે ઘણા પાછળ પડી ગયા છીએ આપણે ત્યાં જો ગાય દિવસનું ૪ શેર દૂધ આપે છે, તે જ ગાય બ્રાઝિલમાં જઈને ૪૫ શેર દૂધ આપે છે આનું કારણ શું? કારણ કે આપણને દૂધ લેતા નથી આવડતું જોવાય છે કે બેસને દૂધ આપવાની મર્યાદા છે પણ ગાયને મર્યાદા નથી ગાય પાસેથી ધાર્યું દૂધ વધી શકાય છે પણ આપણને તેની આવડત નથી આપણે ગાયો પાળવાનું જ ભૂલી ગયા છીએ એની અમર ખેતીને પણ પહોંચી છે પહેલાં ગાયો પાસેથી સારા બળદ મળતા હતા આજે એવા બળદ મળતા નથી

આપણા દેશના ખેડૂતોએ પોતાના ધંધામાં આગળ વધવું હોય તો એકલી મહેનત કરે હવે નહિ આવે એમણે પોતાનો ધંધો જ્ઞાનપૂર્વક અને યોજનાપૂર્વક કરવો પડ્યો હોશિયાર ખેડૂત વરસાદ થાય એ પહેલાં કયા ખેતરમાં શું વાવવું છે તેની યોજના કરી રાખે છે કંઈ જમીનને કયો પાક અનુકૂળ આવશે તેનું ચિંતન કરે છે, અને એ પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરે છે આ રીતે કામ કરીને તે ધાર્યું ઉત્પાદન લે છે જે ખેડૂત યોજના વગર અને જ્ઞાન વગર જેમ કાવે

તેમ ખેતી કરે છે, તેની ખેતીમાં જરૂરત આવતી નથી. અજ્ઞાન અને યોગ્યનાના અભાવે આપણા દેશનો ખેડૂત દુઃખી છે.

પૃથ્વી આપણી માતા છે. તે દેખાય છે તો માટી, પણ તેનામાં એક જીવનતત્ત્વ સંતૃપ્ત રહેલું છે. જાતજાતનો ઔષધિઓ, જાત-જાતના પોષણના પદાર્થો અને વિવિધ સ્વાદો તેના અંતસ્તલમાં ભરેલા છે. મરચું વાવીએ તો તીખાશ આપે છે. શેરડી વાવીએ તો ગળપણ આપે છે. આંબલી વાવીએ તો અટાશ આપે છે ને આંબો વાવીએ તો મીઠી કેરીઓ આપે છે. આ પૃથ્વી માતાનું ધાવણ છે. એ ધાવીને આપણે જીવંત રાખીએ, એની જેવી સેવા કરીએ તેવા આપણને તેના આશીર્વાદ મળે છે.

જમીન આપણને અન્ન આપે છે, પણ આપણી જેમ તેને પણ ખોરાક જોઈએ છે તેનો ખોરાક ખારાક છે પણ આજે તે ભૂખી રહે છે. અનાજ અને જીવનને પોષક બીજા પદાર્થો આપી તે આપણને પોષે છે પણ આપણે તેને બદલામાં કાઢી આપતા નથી. તેનો ખોરાક આપણે બાળી નાખીએ છીએ. ઘર-આંગણે ઢાર બાંધ્યાં હોય ને તેમને ઘાસ ન નાખીએ તો તે નિસાસા નાખે છે. એવી સ્થિતિ પૃથ્વી માતાની છે. આ ખરેખર પાપ છે. પૃથ્વી માતાને આપણે તેનો ખોરાક આપીશું તો તે એની પાસે રાખી નહિ મૂકે. આપણે આપીશું તે કરતાં અનેકગણું કરીને તે આપણને પાછો આપશે.

આપણે ત્યાં એક કહેવત છે : ‘ખાતર બાળ્યું તેણે કરમ બાળ્યું.’ આપણે ખાતરનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. છાણનો જળતણ કરીકે ઉપયોગ ન જ કરવો જોઈએ. વળી કચરો, ઘાસકૂમ ને પાંદડાંને કહોવડાવી તેનું ખાતર બનાવવું જોઈએ. આમ કરવાથી ગંદકી થતી અટકશે અને તેનું ખાતર ઉત્પાદનમાં વધારો કરશે.

આપણા લોકો માણસના મળનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ નથી

કરતા એ ભારે ભૂલ છે. માણસનો મળ એ ઉત્તમ ખાતર છે. આપણે તેનો ઉપયોગ કરીએ તો માણસ નેટલું અનાજ ખાય છે તેટલું અનાજ ટટ્ટીનું ખાતર પાછું આપે છે, પણ આપણા લોકોને તેની સૂગ છે. ચીનમાં તો આથી તદ્દન ઊલટી વસ્તુ છે. ત્યાંના લોકો માણસના મળનો કાળજીપૂર્વક ઉપયોગ કરે છે. એમને ત્યાં કોઈ મહેમાન આવ્યો હોય અને તે ખીજા કોઈને ત્યાં ટટ્ટી ભાય તો તેમને ખોટું લાગે છે. માણસના મળની એ લોકોને બહુ જ કિંમત હોય છે. આ બાબતમાં આપણે ચીનના લોકોનું અનુકરણ કરવા લેવું છે.

આજે મૌનુ મોટું પૈસા તરફ વળ્યું છે. સૌ કોઈ રાટલા પેદા કરવાને બદલે પૈસા પેદા કરવા મથી રહ્યા છે. ગમે તેટલી બુદ્ધિ નહોતી પણ પૈસા ઉપર કદી જીવી શકાય નહીં. પણ આપણને કુટેવ પડી ગઈ છે. દૂધ વેચી 'કોપ' કરીએ છીએ આટો વેચી ગાજરાં ખાઈએ છીએ. આમ બધું ઊંધું ચાલે છે. ખેડૂત પણ આ ભ્રમભંગમાં અટકાઈ ગયો છે એ પણ પૈસા ઉપજાવવા પાછળ પડ્યો છે. તેથી નખત મજૂરી કરવા છતાં તેની સ્થિતિ આજે કદોડી છે. આજે મુથાર, છુકાર, મોચી અને વેપારી પાસે જઈ કંઈક ખરીદીશું તો તેમના માલની કિંમત તેઓ પોતે જ કરશે; પણ એક ખેડૂત જ એવો છે કે જેને પોતે ઉત્પન્ન કરેલા અનાજનો ભાવ પૂછવા બજારમાં જવું પડે છે, એ પોતાના માલનો ભાવ પોતે નથી કરતો પણ ખરીદનાર કરે છે માલ લેનાર ભાવ નક્કી કરે ત્યાં આપનાર કી રીતે તરે? ખેડૂતની આ દશા કેમ છે? કારણ કે તેને રૂપિયાની ગરજ છે. તેને પૈસા ઉપર જીવવાની ટેવ પડી છે. પોતે કપાસ પકવે છે પણ તે વેચીને કપડાં ખરીદે છે. રાટલા ખાતાં ખૂટે નહિ એટલું અનાજ પેદા કરે છે, પણ ચા, બીરી, તમાકુ વગેરે વ્યયનોને પે.પવાને અનાજ વેચી દે છે અને ન ખરીદવા જેવી નકામી ચીજો ખાઈને મૂમ ખર્ચ કરે છે. ઘેર ઘીની નાજો પાઈને તાજા કરેલા

બળદ હોય તોપણ દીકરાની જાન લઈ જવા મોટર મંગાવે છે. આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં જેડૂત શી રીતે જિંદગી આવી શકે ?

કસ્તુરીમૃગની નાભિમાં સુગંધ ભરેલી હોય છે, પણ તેને તેનું જ્ઞાન નથી; એટલે તેને શોધવા તે બહાર વનેવન ભટકે છે અને દોડી દોડીને છેવટે પોતે જ પોતાનો નાશ નોતરે છે. આપણી સ્થિતિ આ કસ્તુરીમૃગ જેવી છે. ભગવાને આપણને મહેનત કરી સુખે રેડાડેલા રણી ખાવા જમીન આપી છે, પણ આપણને સુખ દેખાતું નથી એટલે કૃત્રિમ મોજશોખનાં સાધન ઊભાં કરવા પૈસા પાછળ પડ્યા છીએ. પણ પૈસાને તો પાંખો છે. તે આપણને ઘડીભર નચાવે છે ને પછી તાળી આપી ચાલ્યો જાય છે. આપણા હાથમાં હોય ત્યાં સુધી આપણે રાચીએ છીએ પણ તે ચાલ્યો જાય છે ત્યારે દુઃખી થઈએ છીએ તેથી આપણે સુખી થવું હોય તો પૈસા ઉપર જીવવાની આપણી રીતો છોડવી પડશે. સારી રીતે જીવવું હોય તો બુદ્ધિપૂર્વક મહેનત કરો. ભગવાને જમીન દાણા પકવીને ખાવા માટે આપી છે, પૈસા પેદા કરવા નહીં.

આપણા દેશના જેડૂતોનું દુર્ભાગ્ય છે કે તેઓ એકલી મહેનત પાછળ પડ્યા છે. પણ જ્ઞાન વગરની મહેનત માણસને સુખી કરી શકતી નથી. ભગવાને આપણને ઇન્દ્રિયો આપી છે તેની સાથે તેણે ચિત્ત પણ આપ્યું છે. ચિત્ત ચિંતન કરવા માટે છે. ચિંતન વગરનું કામ જડતા લાવે છે. માણસ રેડિયો કાંત કાંત કરે પણ ચિંતન ન કરે તો તે રેડિયો જેવો જડ થઈ જાય છે. તેથી આપણે આપણાં બધાં કામ જ્ઞાનપૂર્વક કરવાં જોઈએ. જેડૂત ખેતી કરે તેની સાથે ચિંતન કરે કે, ‘મેં આ દાણા પકવ્યા એનાથી લોકોનું પોષણ થશે. મારા હાથે આ કેવું પવિત્ર કામ થઈ રહ્યું છે !’ આ રીતે ધંધા સાથે ચિંતન કરતાં આપણી ભાવનામાં ફેર પડશે. એવી ભાવનાથી ખેતી થાય તો જેડૂત ઈશ્વરમય બને. તેથી આપણા અભિમુનિઓએ કહ્યું છે કે, એકલો જ્ઞાની માણસ જડ પંડિત બની

જાય છે. તેથી જ્ઞાન અને કર્મનો સંયોગ થવો જોઈએ. કર્મ વગરનું જ્ઞાન નિર્થક છે. ખેડૂતોએ કર્મ કરતાં કરતાં જ્ઞાનની ઉપાસના પણ કરતાં રહેવું જોઈએ.

ખેડૂત ભાઈઓ, છેલ્લે તમને એક વાત કહી લઉં. એક નવો યુગ તીવ્ર ગતિએ દોડતો આવી રહ્યો છે. તે દેશના એકેક માણસ પાસે ત્યાગ માગી રહ્યો છે. બુદ્ધિવાળા પાસે બુદ્ધિ માગે છે, ધનવાળા પાસે ધન માગે છે ને જમીનવાળા પાસે જમીન માગે છે. તેમાં આપણે ઈશ્વરે આપેલી બધી જ માધનમંપત્તિ તથા બળબુદ્ધિ સહિયારાં કરવાં પડશે. અને તેમ કરી આજે જીવીએ છીએ તે કરતાં વધારે સારું જીવન જીવવું છે એ માટે આપણે જમીન માલિકી હક ખતમ કરી તેને માર્વજનિક બનાવવાની છે. આ જમાનાની માંગ છે. એ રોકી રોકાય તેમ નથી. તો તમારી પાસે જે જમીન હોય તેમાંથી થોડો હિસ્સો જમીન વગરના તમારા ભાઈઓને આપો અને તેમને રોટલા ખાતા કદો. આપણે સમજીને છોડીશું તો સારી વાત છે. નહીં સમજીએ તોપણ હવે જમીન આપણા હાથમાં રહેવાની નથી. કારણ કે લોકો હવે જાણ્યા છે. એ તેમના અધિકાર લીધા મિવાય રહેવાના નથી. હિંદનો મિલકત ઉપર તેમાં વમતા છત્રીમ કદોડનો હક છે. તેથી સાંકડેમાંકડે પણ સૌનો સમાવેશ કરવાનો છે. આ યુગનું બળ છે. આજે નહિ આપો તો પછીથી આપવી પડશે, પણ આખ્યા વગર છૂટકો થવાનો નથી. હું તો તમને ચેતવણી આપું છું. ચેતવણું એ અગારો ધર્મ છે. ચેતવણું એ તમારો ધર્મ છે.

[૪] અહિંસાનો વિનય

એક જમાનો હતો જ્યાં આપણા લોકો અંગ્રેજોની લતાખંનાં ગીતો ગાતા હતા. ફેટલાક એમની પ્રથામાનાં કાન્યો પણ લખતા હતા એ વખતે પણ આપણા દેશના ફેટલાક આંગેવાનેને અંગ્રેજોની મત્તા ખૂંચતી હતી, અને તેની સામે તે ચોરખંડો કરતા હતા. હતા,

પણ અંગ્રેજોનો વાળ વાંકો કરવાની કોઈની તાકાત નહોતી. દાદાભાઈ નવરોજી, ગોખલે, તિલક વગેરેએ અંગ્રેજોની જુલમગાર નીતિ સામે પ્રબળ વિરોધ ઉઠાવ્યો પણ કોઈને અંગ્રેજોને હિંદમાંથી કાઢવાની દવા ન જડી.

ઈ. સ. ૧૯૧૫ માં ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી હિંદમાં આવ્યા. એમણે દેશમાં બધે ફરી પરિસ્થિતિ જોઈ લીધી. એમને લાગ્યું કે, ત્યાં સુધી દેશ અંગ્રેજોને આધીન છે ત્યાં સુધી તે સુખી થઈ શકે નહિ. વળી એમને લાગ્યું કે, ‘અંગ્રેજો ઉપર કોઈ રાજ્ય કરે એ એમને નથી ગમતું, તો તેઓ આપણા ઉપર રાજ્ય કરે એ આપણને કેમ ગમે ?’ તેથી તેમણે જાહેર કર્યું : ‘અંગ્રેજો આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે એ ભય કર અન્યાય છે. તેથી અંગ્રેજોએ દેશમાંથી જવું જોઈએ. આપણા પર કોઈ માલિક ન જોઈએ. આપણને સ્વરાજ જોઈએ.’ આવો રાષ્ટ્રીય સંકલ્પ ગાંધીજીએ કર્યો. એ સંકલ્પ મિલ્દ કરવા એમણે દેશને સત્યાગ્રહ અને અસહકારના મંત્રો આપ્યા. એમણે કહ્યું કે, ‘તમને લાગે કે આ વસ્તુ કરવા જેવી છે તો તે મરણાન્તે પણ કરો. જે સત્ય લાગે તેને કદાપિ ન છોડો. એમ કરશો તો ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ અને કષ્ટો પડશે પણ આખરે સત્યનો વિજય થશે. બીજું જેમાં તમને અધર્મ લાગે તેને તમારે સાથ ન આપવો, તેની સાથે મહકાર ન કરવો. એમ કરતાં જે મુશ્કેલીઓ ને દુઃખો આવી પડે તે મહન કરી લેવાં. અધર્મનો પ્રતિકાર કરતાં ખપી જાઓ પણ તેને આધીન ન થાઓ. અંગ્રેજોને કોઈએ ગાળ પણ દેવાની જરૂર નથી ગાળ દેવાની જરૂર પડશે તો હું એકલો દઈશ, કારણ કે મેં એમની સેવા કરી છે’

દુનિયાનાં બીજાં રાષ્ટ્રોએ સ્વતંત્રતા માટે લોહીની નદીઓ વહેવડાવી છે. રામાયણ અને મહાભારતનો ઇતિહાસ વાંચીએ છીએ ત્યારે તેમાં પણ શસ્ત્રયુદ્ધની જ વાતો આવે છે શ્રીકૃષ્ણ દુર્યોધન પાસે સધિ કરવા ગયા ત્યારે તેમણે પાંડવો માટે તેની પાંચે માત્ર

પાંચ ગામની જ માગણી કરી હતી. તે વખતે દુર્યોધને સોયની અણી મૂકવા જેટલી જમીન આપવાનો પણ ઇન્કાર કર્યો હતો. આખરે ડોરવો પાંડવો વચ્ચે મહાભારતનું યુદ્ધ થયું ને પરિણામે બન્ને પક્ષોનો જે ભારે મંહાર થયો, તેનાં વર્ણનો મહાભારતમાં આવે છે. આ રીતે દુનિયાના ઇતિહાસમાં બધે શસોની બોલબાલા છે.

આ પરિસ્થિતિમાં ગાંધીજીએ નવી જ વાત કરી. લોકોને તે ઝટ ગળે જિતરે એવી નહોતી. તેથી ઈ. સ. ૧૯૨૦માં જ્યારે એમણે અમદાવાદમાં સરકાર સામે અસહકારનો ઠરાવ કર્યો ત્યારે તે સભામાંથી બહુ વિદ્વાન ગણાતા કેટલાક માણસો જીડીને આડ્યા ગયેલા. એમને લાગેલું કે સરકાર સામે તે વળી અસહકાર કદી થઈ શકતો હશે? કેટલાક તો ગાંધીજીની મસ્કરીઓ પણ કરતા કે, ‘રઘુપતિ રાઘવ રાજરામ’ની ધૂનથી અંજીએને કાઢવા નીકળ્યા છે! સરકાર કેમ જાણે કબૂતર હશે કે તાળીઓ પાડવાથી જીડી જશે!’

પરંતુ ગાંધીજીએ તો મંકટ્પ કર્યો હતો. સંકટપમાં ગજબનું બળ હોય છે તેમાં હાઈડ્રોજન બોમ્બ કરતાં પણ વિશેષ શક્તિ હોય છે. એટલે જ ‘મંકટ્પનો દાતા હરિ’ કહેવાય છે. ચોર પણ મંકટ્પ કરે છે તો તે ફળે છે. જ્યારે ગાંધીજીનો તો શિવસંકટ્પ હતો એની પાછળ હિંદની પ્રજાના કડ્યાણની ઉચ્ચતમ ભાવના હતી એ કેમ ન ફળે?

ગાંધીજી તો કહેતા હતા કે, હિંદના લોકો અહિંસાનું બરાબર પાલન કરે અને મારો કાર્યક્રમ અપનાવે તો એક જ વર્ષમાં હું સ્વગત અપાવું; પણ આપણે એમણે બતાવેલા માર્ગે ચાલી શક્યા નહિ, તેથી સ્વરાજ મેળવનાં ૨૭ વર્ષ લાગ્યાં. એટલાં વર્ષ સુધી એમણે સત્ય અને અહિંસાના પ્રયોગો હિંદની ભૂમિ પર કર્યા. આપણાં શાઓમાં અહિંસક મત્યાગ્રહની વાતો ક્યાંક ક્યાંક આવે છે. પણ તેનું આચરણ પ્રદુલાદ સિવાય કોઈએ કર્યું નહોતું.

વ્યક્તિગત રીતે કેટલાક સાધુ પુરુષોએ તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો છે, પણ સામાજિક શસ્ત્ર તરીકે તો એકલા ગાંધીજીએ જ તેનો ઉપયોગ કરી બતાવ્યો, અને પરિણામે સ્વેચ્છાએ અંગ્રેજો પોતાની મેળે હિંદ છોડી ચાલ્યા ગયા. તલવારથી જ જીતી શકાય એવી એક માન્યતા ગઈ કાલ મુઘી પ્રવર્તતી હતી, પણ અહિંસક શસ્ત્રથી દુશ્મનને હરાવી શકાય છે એ ગાંધીજીએ પ્રયોગથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. આ અહિંસાનો વિજય હતો. દુનિયાના બીજા દેશો માટે તો આ ઘટના અરેબર એક ચમત્કારક જેવી હતી.

૧૫મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના દિવસે રાતના બાર વાગે ભારતને આઝાદી મળી. દિલ્હીમાં એ અપૂર્વ દિવસ ઉજવવા લાખોની મેદની લાલ કિલ્લા આગળ એકઠી થઈ હતી. વાઈસરોય લોર્ડ માઉન્ટબેટને પોતાને હાથે લાલ કિલ્લા ઉપરથી અંગ્રેજોનો ‘યુનિયન જેક’ નીચે ઉતાર્યો અને હિંદનો રાષ્ટ્રધ્વજ તેના ઉપર ચઢાવી સૌ પ્રથમ નેત્રુ તેને સલામી આપી. આ ઘટના દુનિયાના ઇતિહાસમાં અમૂલ્ય છે. વાઈસરોય તરીકેનું તેમનું કામ તે જ દિવસે પૂરું થતું હતું, પણ આપણા કહેવાથી તે ત્રણ મહિના હિંદની સેવા માટે રોકાયા. આ પણ અહિંસાનો જ વિજય હતો.

અંગ્રેજો હિંદ છોડી ગયા ત્યારે આપણા દેશમાં ૫૦૦-૬૦૦ લાખના મોટા રાજાઓ હતા. જતાં પહેલાં અંગ્રેજોએ તેમને કહેલું કે, તમને સાર્વભૌમ સત્તા સોંપવામાં આવશે. પણ સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી ગાંધીજી, સરદારશ્રી વગેરેએ રાજાઓ સાથે મંત્રણાઓ કરી. તેમણે રાજાઓને કહ્યું કે, આપણે આપણા દેશના નકશામાંથી જુદા જુદા રંગો કાઢી નાખી તેને એકરંગી બનાવવો છે. રાજાઓ રાજ્યો છોડશે એવી કોઈનેય કલ્પના નહોતી. કદાચ રાજાઓને પણ એની કલ્પના નહિ હોય; પણ આપણે ભયું કે રાજાઓએ ટપોટપ રાજ્યો છોડ્યાં. આ બધું આપણી આંખો આગળ બની ગયું છે. આ પણ અહિંસાનો ચમત્કાર છે.

વિનોબાજીએ એક વાર કહ્યું હતું કે, પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં ખેતીની શોધ કરી માણસે અહિંસાનો પ્રચાર શરૂ કર્યો દૂધ-ધીની શોધ કરીને એણે પશુમૃત્તિને બચાવી અને સત્યાગ્રહની શોધ કરી તેણે માણસને બચાવ્યો. વિદ્વાન ઇતિહાસકારો બ્યારે ઇતિહાસ લખશે ત્યારે સત્યાગ્રહથી ગાંધીજીએ ભારતને આઝાદ કર્યો એ અધૂર્વ બનાવની તેઓ સુવર્ણાક્ષરે નોંધ લેશે.

આપણે અહિંસાથી સ્વતંત્ર થયા. અહિંસાને કારણે જ આજે વિશ્વમાં હિંદની પ્રતિષ્ઠા વધી છે. આજે જવાહરલાલજી રાજ-કારણમાં અહિંસાનો થોડો અમલ કરી રહ્યા છે, તોપણ તેનો દુનિયાનાં રાષ્ટ્રો પર કેવો જબરો પડ્યો પડે છે ? અહિંસાના સ્થૂલ પાલનથી પણ આવાં પરિણામ આવી શકે તો પછી તેનું સક્રિય પાલન કરવામાં આવે તો કેવાં બારે પરિણામોની આશા રાખી શકાય ?

અહિંસા આપણા દેશની મૂડી છે એને ટકાવી રાખવી એ આપણી ફરજ છે એનો આચાર્ય તો આજે આપણી વચ્ચે નથી પણ આપણા હૃદયમાં તે વિરાજેલો છે. તેણે આપેલા મંત્રનું મન, કર્મ ને વચનથી પાલન કરીએ તો જ તેને શાંતિ થાય.

[૫] મધ્યમ વર્ગ પિસાઈ રહ્યો છે !

આજે ત્યાં અને ત્યાં એક રાહ સાર્વત્રિક થઈ પડી છે ‘મધ્યમ વર્ગ પિસાઈ રહ્યો છે !’ પણ શા માટે પિસાઈ રહ્યો છે એનો ગંભીરતાપૂર્વક કોઈ વિચાર કરતું નથી. જરા ઊંડા ઊતરો તેનાં કારણ શોધીએ અને તેના ઉપાય કરીએ તો આજે બગેલો ઊડાપોડ ઘણે અંશે શમી જાય.

પહેલાં તો આપણે મધ્યમ વર્ગ કોને કહેવા એ જાણવું જોઈએ મારી માન્યતા પ્રમાણે જેનું મોહું પૈનામાં અને પગ ગરીબીમાં છે તે મધ્યમ વર્ગ. સ્થિતિ ગરીબ હોય પણ હુવવાની.

રીતો પૈસાદાર જેવી રાખવી, એ બે વચ્ચે મેળ શી રીતે બને ? કપડાં તો અમુક જાતનાં અને અમુક ક્ષેત્રનાં જોઈએ જ; સવારે પથારીમાંથી ઊઠ્યા કે ચા-કોષ્ટી વગર ન ચાલે. લોજનમાં પણ અમુક પદાર્થો તો હોવા જ જોઈએ દીકરીનાં લગ્ન થાય ત્યારે વરને અમુક રૂપિયા પહેરામણી અને દીકરીને અમુક હજારનાં દાગીના ન આપીએ તો પ્રતિષ્ઠાને ફટકો લાગે. દીકરાની જાનમાં મોટર અને વાન ન હોય તો જાન ન શોભે આ અને આવાં બીજાં ફકિરિવાજો અને આદતોનો મધ્યમ વર્ગ શિકાર થઈ ગયો છે. એમાં ફેરફાર કરવો એ એને હીણપતલથું લાગે છે

પણ હવે યુગ પલટાય છે. પલટાતા યુગ માથે માથુંસે બદલાયું જ પડશે એ પ્રમાણે ન કરીએ તો એનાં દુષ્પરિણામ આપણે ભોગવવાં જ પડે. ઉનાળાની સખત ગરમીમાં કોઈ ગરમ કોટ પહેરીને ફરે અને પછી ‘ગરમી બહુ લાગે છે, બ્રૂઈ ગયો !’ એવી ખૂમો પાડે એનો અર્થ શો ? ગરમીમાંથી બચવા એણે ગરમ કોટ ઉતારી ઋતુને અનુકૂળ કપડાં પહેરવાં જોઈએ એ જ રીતે મધ્યમ વર્ગ માટે બદલાતા યુગને ઓળખવાનો અને તે અનુસાર જીવન જીવવાની રીતોમાં ફેરફાર કરવાનો ત્રમય ક્યારનોય આવી પહોંચ્યો છે. હવે બાપદાદાના વખતની ફકિરો, રીતરિવાજો અને માન્યતાઓનું અંધ અનુકરણ કર્યું નહિ ચાલે. પ્રતિષ્ઠા અને મોહનાં ખોટાં મૂલ્યાંકનો હવે બદલે જ છૂટકો. પ્રતિષ્ઠા અને મોટાઈની ઓથે થતા ખોટા ખર્ચા છોડી જીવનમાં સાદાઈ, સંયમ અને શ્રમની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવી પડશે. મધ્યમ વર્ગ પાસે ખૂબ બુદ્ધિ છે. એણે એની બુદ્ધિ વિચારપૂર્વક જીવવામાં અને રાષ્ટ્રની સંપત્તિ વધે એવાં કામોમાં પ્રયોજવી જોઈએ. એ પ્રમાણે નહીં કરીએ તો આપણે પિસાઈથું એટલું જ નહિ, પણ ખલાસ થઈ જઈશું.

[૬] ભારતીય સંસ્કૃતિ અને આધુનિક સ્થિતિ

આજે ફરતો ફરતો હું તમારા ગામમાં આવ્યો છું. મારા મિત્રો મારાં ખૂબ વખાણ કરે છે, અને મારે માટે ઘણાં વિશેષણો વાપરે છે. પણ મારું કામ તો એક ટપાલવાળા જેવું છે. પહેલાં ગાંધીજીનો સંદેશો ગામડે ગામડે પહોંચાડતો હતો; આજે વિનોબાજીનો સંદેશ પહોંચાડવાનું કામ કરું છું. વિનોબાજીએ તેમનો બુદ્ધાનનો સંદેશ મને ગુજરાત, કચ્છ ને સૌરાષ્ટ્રમાં પહોંચાડવાનું કામ મોંઘ્યું છે. તેમણે જે કાનિતનું કામ હાથમાં લીધું છે તેનું પૂર્ણ દર્શન તો તેમને એકલાને જ થયું છે, હું તો પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આ કામ કરી રહ્યો છું. તેમનો એવો આદેશ છે કે લોકો નમજે કે ન મમજે, પણ આ સંદેશ તેમને કાને નાખી આવે. વિચાર આપ્યો હશે તો માઠા વહેલો તે આચારમાં પરિણમશે; કારણ કે સુગ ખદલાયો છે.

એક જમાનો હતો જ્યારે આપણો દેશ કુદરતી રીતે રક્ષાયેલો હતો. ત્રણ બાજુ સમુદ્ર અને એક બાજુ હિમાલય આપણી સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરતો હતો. એ વખતે આપણી સંસ્કૃતિ ખૂબ ઉન્નત અને ભવ્ય હતી. ચાર આઘ્રમો, ચાર વર્તો ને સોળા સંસ્કાર એટલા તો સુંદર અને ભવ્ય રીતે ગોઠવાયેલા હતા કે, નીચું જોઈને ચાલીએ તોપણ સ્વર્ગે જવાય. આટલી સુંદર વ્યવસ્થા હતી પણ સંસ્કૃતિ ગમે તેટલી ઉત્તર દોય, પણ તેને ય તંદ્રા આવે છે. શન સ્નાન કરવા છતાં એલાં ચવાય છે, તેમ માણસ ગમે તેટલો સફળુની ટોચે પહોંચેલો હોય, પણ અખંડ ભગવાન ન રહે તો તે પડે છે. એક જમાનામાં આપણે સંસ્કૃતિના ચિખરે હતા, પણ કાળગળે આપણા ચારિત્ર્યની ગતિ ધીમી પડતી ગઈ. આપણામાં દોષો પેસતા ગયા. ઠેટલાક ધર્મ મારફતે પેલા તો ઠેટલાક દેશની સદ્ગુણભરી માંથી દૂર. આ પ્રક્રિયા ઘણા વખતથી ચડ ચડ ગયેલી. તે પછી આપણા

દેશ પર ઝીક, સુસલમાન, હૂણુ વગેરે અનેક પરદેશી પ્રજાઓના હુમલા થયા. છેવટે દરિયા માર્ગે યુરોપની પ્રજાઓ આપણા દેશમાં આવી અને તેમાં અંગ્રેજોએ આવી આપણા દેશ પર એકહથ્થુ સત્તા સ્થાપી. આપણી પડતી સંસ્કૃતિને એ લોકોએ ભારે ફટકો માર્યો. પતન પામતી સંસ્કૃતિને પાટુ મારી જમીનદોસ્ત કરી એમ કહીએ તો તે ખોટું નહિ ગણાય. એમણે આપણા દેશના રીતરિવાજ, રહેણીકરણી, ઊંચનીચના ભેદભાવ, પરસ્પરના કુસંપ વગેરેનો બહુ ઝીણવટથી અભ્યાસ કરી લીધો અને તે બધાનો લાભ ઉઠાવી હિંદ પર સામ્રાજ્ય જમાવ્યું. પણ એટલું કરીને તે ન અટક્યા. તેમણે પ્રાણીઓ અને ક્ષત્રિયનું રૂપ લઈ આપણું જ્ઞાન અને શક્તિ હરી લીધાં. પાછું તેમણે વાણિયાનું રૂપ પણ લીધું. પોતાનો માલ ખપાવવા તેમણે મોટી મિલો ને જંગી કારખાનાં ઊભાં કરી એક-બીજાના આધારે જીવતા આપણા લોકોના ધંધા તોડી નાખ્યા, અને બિનઉપયોગી ચીજોનું ઉત્પાદન વધારી તે આપણાં ઘરોમાં ધૂસાડી. વળી કામ કરે તે નાનો ને બેઠે બેઠે ખાય તે મોટો, હુકમ ઉઠાવે તે નાનો ને હુકમ કરે તે મોટો; અન્ન ખાઈને જીવે તે નાનો ને પૈસા પર જીવે તે મોટો-આમ જીવનનાં મૂલ્યાંકનો ફેરવી નાખ્યાં. બીજી બાજુ જે વ્યસનો અને મોજશોખની વસ્તુઓ આપણે ત્યાં નહોતી તેને પ્રતિષ્ઠા આપી. આપણા પ્રાચીન રીતરિવાજોને છિન્ન-સિન્ન કરી નાખ્યા. આપણે ત્યાં કોઈ પૈસાદાર ન થઈ જાય કે કોઈ ગરીબ ન રહે એવી સમાજવ્યવસ્થા હતી. જીવનનું આપણું ધ્યેય કલ્યાણ, મોક્ષ હતું. બુદ્ધિ, સંપત્તિ બધું જનકલ્યાણ માટે હતું. એને બદલે વ્યક્તિગત સુખોપલોગ માટે જીવવું, શરીરને રૂપાણું અને લોગપરાયણ બનાવવું, એ જીવનનું ધ્યેય બન્યું. ગાંધી બાબતોમાં આપણે અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરતા થયા. પોષાક, રહેણીકરણી ને વ્યસનોનું આપણે અંધ અનુકરણ કર્યું. કોર્ટમાં જૂઠું બોલી શકાય, ન્યાય વકીલ સિવાય કોઈની પાસે ન કરાવી શકાય, એવી એમણે પ્રથા પાડી અને આપણે તે અપનાવી. આમ

બધી રીતે આપણે તેમની આંખે ભેતાં થયાં. પરિણામે આપણે પોપાયેલાં પ્રાણી જેવાં બની ગયાં. આપણામાં સંયમની કિમત ઘટી ને વેવલાપણું વધ્યું. સારાસારની વિવેકબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ. પણ એ કરતાયે મોટું નુકસાન તો એમણે એ કર્યું કે દુઃખ સામે લડવાની આપણી તાકાત હરી લઈ આપણને પોપાયેલાં પ્રાણી જેવાં બતાવ્યા. આપણામાં આપત્તિઓનો સામનો કરવાની તાકાત ન રહી નાની સરખી મુરકેલી હોય તોપણ તે સરકારથી જ દૂર થઈ શકે એવી આપણી મનોવૃત્તિ ઘડાઈ ગઈ ખાડો પડયો હોય તો તે સામપ્રત્યાયત કે મ્યુનિસિપલિટીએ પૂરવો જોઈએ, ગામ પર ચારોનો હુમલો થયો હોય તો પોલીસે ગામનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, ગામમાં શાળા ન હોય તો તે સરકાર કરે તો જ થાય આ અને આવી બીજી બાબતોમાં આપણે બાહ્ય તાકાત ઉપર જ આધાર રાખતા થયા તેથી સ્વ-પુરુષાર્થનું આપણું બળ નષ્ટ પામ્યું, ને આપણે પણ બન્યાં.

બીજી બાજુ અંગ્રેજો પોતાનો બળ ચોતરફ ફેલાવવાની યુક્તિ-પૂર્વક શરૂઆત કરી દીધી દરેક ગામમાં મુખી અને બેચાર મતાદાર નીમી દીધા કેટલાક માણુ ભીચકે એવા હતા તેમને ઠાકોરો બનાવી દીધા, તો કેટલાકને રાજા બનાવ્યા કેટલાક વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતા લોકોને તથા શ્રીમતોને ધડકાવો આપી ગાંધી લીધા. કેઈ બહેલો કે તેજસ્વી માણુમ નજરમાં આવ્યો કે તરત જ તેને બારે પગારની મોદરીએ વજગાડી દીધો આમ રાષ્ટ્રની બધી શક્તિ ને સંપત્તિ તેણે કાબૂમાં લીધી ને બધી બાબતો નિર્ણય થયો અને કેઈને ખબર ન પડે એ રીતે વર્ષો સુધી હિંદુસ્તાનનું ચોપણ કર્યું. પરિણામે દેશ તેજોહીન અને કંગાલ બન્યો.

આ પરિસ્થિતિમાં ગાંધીજીને ઈશ્વરે મોકલ્યા. એમણે દેશના દુઃખનું સાચું નિદાન કર્યું. તે દષ્ટા હતા. એમણે કહ્યું કે હિંદુ-આનને પુનઃ મુખી અને આખાદ કરવો હોય તથા તેની મૂલપ્રાય નિઃસંકલ્પિતને પુનર્જીવિત કરવી હોય તો મૌ પ્રથમ અંગ્રેજોને દેશમાંથી

કાઢવા જોઈએ. ગુલામીનો રોગ નાબૂદ કરવા એમણે સત્યાગ્રહ અને અસહકારની દવા આપી. એમણે કહ્યું કે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાન પર રાજ્ય કરે છે એ અન્યાય છે. એ અન્યાયનો તમે સત્યાગ્રહથી અહિંસક રીતે પ્રતિકાર કરો. તેમ કરતાં ગમે તેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે તો તે હસતે મોંઢે સહન કરો, પણ અન્યાયને હરગિજ સહન ન કરો. અન્યાયનો પ્રતિકાર કરતાં કરતાં ખપી જાઓ તો પણ તેમાં તમારો વિજય છે. તેમના આ આદેશનું લોકોએ થોડું પાલન કર્યું પરિણામે આપણે બંધનમુક્ત થયા. કેટલીક દવાઓ એવી હોય છે કે રોગને મટાડે છે, પણ બુદ્ધિને બગાડે છે. પણ ગાંધીજીએ બતાવેલી દવા તો રોગને નાબૂદ કરે ને બુદ્ધિને પવિત્ર અને તેજસ્વી બનાવે એવી હતી; પરંતુ દવા ખાનારે પરહેણ પાળવી જોઈએ. ગાંધીજીએ દવા આપી તે સાથે પરહેણમાં ચાર વસ્તુઓ મૂકી હતી : ૧ હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા ૨ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ ૩ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને ૪ ખાદી. ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારી દવા સાથે દેશ આ ચાર વસ્તુઓની પરહેણ પાળે તો એક જ વર્ષમાં ગુલામીનો રોગ નાબૂદ થાય ને અંગ્રેજોને મુંબઈના બારામાંથી છેલ્લી વિદાય આપી પાછો વળું, ત્યારે દેશને સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલો જોઈ. પણ આપણે પરહેણ ન પાળી એટલે સ્વરાજ મેળવતાં ૨૭ વર્ષ નીકળી ગયાં. આપણે સ્વતંત્ર તો થયા પણ ગાંધીજીની આશા ન ફળી. સ્વતંત્રતા મળી કે હિંદના બે ટુકડા થઈ ગયા. હિંદુ-મુસ્લીમ પાગલ બન્યા ને પરસ્પર ખૂનામરકી ચાલી. અનેક શરમજનક ઘટનાઓ બનવા પામી. સ્વરાજની આ પહેલો પ્રસાદી હતી! ગાંધીજીની તપશ્ચર્યાથી હિંદની દુનિયામાં પ્રતિષ્ઠા વધી, પણ હિંદના લોકો આગળ ન વધ્યા. અંગ્રેજો ગયા અને રાજાઓએ રાજ્યો છોડ્યાં એ બધું તો ઉપરથી દાળ ગયા એટલું જ. આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું પણ આપણી જીવવાની રીતોમાં ફેરફાર ન થયો. ગરીબી ને અમીરી તથા જિંદગી ને નીત્યના ભેદભાવ નાબૂદ ન થયા. સંપત્તિવાળા

વધારે સ પત્તિવાળા થતા ગયા ને ગરીબ વધારે ગરીબ બનતા ગયા. હરિજનોને હજીય આપણે અપનાવી શક્યા નથી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણને બદલે આજે પણ અંગ્રેજોએ પાડેલી પ્રણાલિકા મુજબ શિક્ષણ અપાય છે સ્વરાજ્ય આપણને આ ફેરફાર કરવા મળ્યું છે, પણ આપણે કંઈપણ ફેરફાર કરી શક્યા નહિ તેથી સ્વરાજ્ય પછીનું મુખ્ય ભોગવવાનું આપણને ન મળ્યું.

પણ ઈશ્વરને આપણા દેશ દ્વારા દુનિયામાં શાંતિ ને અહિંસા ફેલાવવાનું કામ કરવું હોય એમ લાગે છે. તેથી જ તેણે ગાંધીજી પાસે સત્ય અને અહિંસાનો દુનિયાના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય પ્રયોગ કરાવ્યો. અને એ પ્રયોગને વ્યાપક કરવા ગાંધીજી પછી તરત જ વિનોબાજીને મોકલ્યા. વિનોબાજીએ આપણા દેશ આગળ ખીજી ક્રાંતિની વાત મૂકી છે ગાંધીજીની લડત તો બાહ્ય હતી અંગ્રેજોને કાઢવાની લડત હતી એમાં થોડા માણસોના પુરુષાર્થથી પણ ધ્યેય સિદ્ધ થયું. પણ આ લડત તો આંતરિક છે. દેશના પ્રત્યેક માણસે આ લડતમાં ભાગ લેવો પડ્યો. એમાંથી છટકી શકાયે નહિ બહુ લીઝ ગતિએ ક્રાંતિ આવી રહી છે એને કોઈ રોકી શકે તેમ નથી હિંસાથી કે અહિંસાથી. પણ એ થયા સિવાય રહેવાની નથી વિનોબાજીએ એવો માર્ગ બતાવ્યો છે કે ક્રાંતિ કોઈને તુકશાન કરે નહિ ને સહસ્રકાંટ ચાલી જાય એમનો માર્ગ હિંસક ક્રાંતિને ખાળવાનો છે. આજે વિશ્વ આખું યુદ્ધના દાવાનળમાં ઘેરાયેલું છે. ચારે બાજુ સત્તાભૂખી ભૂતાવળ ઊભી થઈ છે ને મીઠી છલથી હળાહળ ઝેર પાઈ રહી છે. અમેરિકા ને રશિયા એક બીજાને ડરાવી રહ્યાં છે, પૂંઠ પાછળ હાઈડ્રોજન બોમ્બ રાખી શાંતિની વાતો કરી રહ્યાં છે. વિનોબાજી કહે છે, આ ૪૦૦ વર્ષનાં નાદાન છે. કરાંને બચાવવાની શક્તિ કોઈમાં હોય તો તે હિંદમાં છે. આપણા દેશની સંસ્કૃતિમાં એમને ખૂબ વિશ્વાસ છે. વળી અહિંસાથી સ્વરાજ્ય મેળવ્યું એ ચમત્કાર તો નજરે ભેળેલો છે. દુનિયામાં અહિંમાની વાવ કાન ઘડે સાંભળવા તૈયાર હોય તો તે પણ એકલો હિંદ જ છે.

પણ કેવળ અહિં સાની વાતો કરવાથી કે શાંતિપરિવર્દોથી દુનિયા માથી હિંસા ટાળી ન શકાય અહિંસા ક્રિયાત્મક હોય તો જ તે કાર્યસાધક નીવડે એટલે અહિંસાનો વ્યાપક પ્રયોગ કરવા એમણે આપણા દેશમાં પ્રયોગ આદર્યો છે તે પ્રયોગ શોષણમુક્ત અને શાસનમુક્ત સમાજ રચવાનો છે એવો મમાજ ગ્યવા માટે એમણે આ ભૂમિદાનયજ્ઞ આરંભ્યો છે તેમનો આદેશ છે કે સૃષ્ટિમાં દેખાતી બધી સ પત્તિ પરમાત્માની છે એના પર સૌને મમાન અધિકાર છે તેથી તમે જે લોકો ઇશ્વરની સ પત્તિના મ ગ્રહ કરી બેઠા છો તે પોતાના સ ગ્રહ છોડી મમાજને અર્પણ કરો મિલકત સહિયારી કરો જેમની પાસે ઉત્પાદક માધનો નથી તેમને તે આપી રાટલા ખાતા કરો કામ ન કરી શકે તેવા લોકો માટે ઘસાઓ પેદા કરો તે સહિયારુ કરો, આગણુ નહિ સ ગ્રહ કરવો એ પાપ છે, કારણુ તે બીજાના ભોગે થાય છે, સ ગ્રહ કંઈ એકલો પૈસાનો નથી થતો જમીન ભુદ્ધિ, બળ, જ્ઞાન વગેરે ઘણી જાતનો સ ગ્રહ થઈ શકે છે જો એ બધાં વહેચાઈ જાય તો સમાજને ખૂબ લાભ થાય અને આજે જે પારાવાગ દુ ખ દેખાય છે તે અદૃશ્ય થઈ જાય દુ ખ વહેચાઈ જાય તો દુ ખ ઘટે ને સુખ વહેચાય તો સુખ વધે પરિણામે સમાજમાં શાંતિ ને આળાદી ફેલાય આવો સમાજ નિર્માણ કરવા વિનોબાજીએ ભૂમિદાનયજ્ઞનું કામ ઉપાડ્યું છે તેનો પ્રથમ પ્રયોગ તે હિંદમાં કરી રહ્યા છે, પણ તે આખી દુનિયા માટે છે તેમનું કહેવું છે કે મારો આ પ્રયોગ હિંદમાં સફળ થાય તો તેની અસર આખી દુનિયા પર થયા સિવાય રહેવાની નથી.

પણ પોતાનો પ્રયોગ જલદી સિદ્ધ થાય એવી એમને ઉતાવળ છે 'પણ ના અંત સુધીમાં એ પૂરો થવો જોઈએ એવી એમની દેશ પાસે માગણી છે આ પ્રયોગ ખરેખર ભવ્ય ૬ આપણો દેશ વિનોબાજીની અખીલને હૃદયથી વધાવી લઈ તે પ્રયોગ સફળ કરી બતાવે તો તે દુનિયાને યુદ્ધ અને હિંસાના દાવાનળમાંથી ઉગારી

થકે કાન્તિનું પ્રચંડ પૂર તીવ્ર ગતિએ આગળ વધી રહ્યું છે, તેને સાચી દિશાએ વાળવું જોઈએ વિનોબાજી કહે છે કે મારો આ સ દેશ ગામડે ગામડે ને ઘેર ઘેર પહોંચાડો અને લોકોને કહેા કે વિશ્વશાંતિ માટે તમે તમારી પામે જે કંઈ મંચડ હોય તે સમાજ માટે અર્પણ કરો વિનોબાજીના સ દેશને આપણે સમજીને આચારમા મૂકીએ તો આપણે સુખી થઈએ એટલું જ નહિ પણ દુનિયાને પણ સુખ અને શાંતિપૂર્વક જીવવાનો માર્ગ બતાવીએ ભારત દુનિયાનું ગુરુપદ લે એવી ઈશ્વરની પણ ઇચ્છા છે આપણે એ પદ માટે લાયક બનવું હોય તો આપણે ભૂમિકાન્તિને સફળ કરી બતાવવી જોઈએ.

[૭] ચા-બીડી

આપણી મુંબઈ મરકાદે જ્યારે દારૂબંધીનો કાયદો કર્યો ત્યારે સૌને લાગ્યું હતું કે, હવે ગરીબ લોકોની સ્થિતિ કંઈક સુધરશે; પરંતુ બેત્રણ વર્ષમાં જ દારૂનું અ્યાન ચાએ લઈ લીધું દારૂનો સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા નહોતી દારૂ પીનારને લોકો હલકો ગણતા અને સૌ કોઈ તેનો તિરસ્કાર કરતા તેથી દારૂનું વ્યસન એટલું ઘટું વ્યાપક નહોતું પણ ચાએ તો હદ વાળી દીધી છે સમાજના એકે એક વર્ગમાં ચાએ એવી ભારે પ્રતિષ્ઠા જમાવી છે કે, કોઈ વીરલો જ એના વ્યસનમાંથી મુક્ત હશે દારૂ વધારે પીવાથી તો માણસ બેભાન થતો. પણ ચા તો માણસ દિવસમાં ગમે ત્યાં અને ગમે તેટલો રેડ રેડ કરે પણ બેભાન જ નથી થતો. વળી જે માણસ વધુ ચા પીએ અને બીજાને પાચ તે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે ! એકલો ચા પીને લોકો અટક્યા હોય તો તો ઠીક પણ ચા પીવા પછી પાન ખાય છે ને પાન ઉપર પાછી બીડી પીએ છે આમ ગા બીડી અને પાનનાં વ્યસનો પાછળ આપણે પાગલ બન્યા છીએ. એ વ્યસનો પાછળ આપણે કેટલા પૈસા ખર્ચાઈ કરીએ છીએ એનો હિસાબ ગણીએ તો આપણી છાતી બેસી જાય એ પૈસાના

દાણા લાવીએ તો બાર મહિના સુધી ખાતા ખૂટે નહિ એટલા આવે પણ એ આપણી સમજમા આવતુ નથી માણસનુ રોટલાનુ ખર્ચ તો બહુ એાધુ છે ભગવાને આપણને આપેલુ પેટ તો એક શેર દાણાથી ભરાઈ જાય છે, પણ આપણે ઊભા કરેલા બીજા કૃત્રિમ પેટ જલદી ભરાતા નથો તેથી આપણે હુ ખી છીએ

ગયે વન્સે ભૂમિદાન માટે ફરતો ફરતો હુ છોટાઉદેપુરના જ ગ લોમા ગયો હતો ત્યા લીલ લોકોની વન્તી છે તેમની સ્થિતિ અત્ય ત ગરીબ છે મને થયુ, અહીં તો ચા નહી હોય, પણ મારી એ કટપના ખોટી પડી માત્ર લગોટીલેર રહેતા એ લીલોના જૂપડામા પણ મે ચા ઉકાળાનો જોયો એ જોઈ મને ખૂબ હુ ખ થયુ મે એ લીલ લોકોને કહ્યુ, “તમે શા માટે ચા પીઓ છો ?” ત્યારે એક લીલે મને કહ્યુ, “શુ ઠરીએ મહારાજ, એક ‘કોપ’ ચા પીવાથી અમારો ટક નીકળી જાય છે” બે-ત્રણ જગાથી મને આ જવાબ મળ્યો એટલે મે તેમના ચાના ખર્ચનો હિસાબ ગણી જોયો તો એક માણસ દિવસના બે જ ‘કોપ’ ચા પીએ તો બાર મહિનાનુ તેનુ ખર્ચ ૩૦ ૪૫ થયુ એટલા ઉપચાના દાણા લાવીને તે ખાય તો બાર મહિના ખાતા ખૂટે નહિ એવા આવે એટલે મને થયુ કે, ચા પીવાથી આ લોકોનો ટક નીકળતો નથી પણ ટ ના રોટલા ચાટ્યા જાય છે

તે પછી એક દિવસ લીલ લોકોને મે લેગા કર્યા અને ચાના વ્યસન પાછળ તેમનો રોટલો કેવી ગેતે ખૂચવાઈ જાય છે તે સમજાવ્યું હુ એમને સમજાવતો હતો એવામા એક લીલે ઊભા થઈ મને કહ્યુ “મહારાજ, આ ચા તો તમારે ત્યાથી અહીં આવ્યો છે” હુ વિચારમા પડ્યો મને તેની વાત સાચી લાગી મે તેને કહ્યુ, “ભાઈ, તારી વાત તદ્દન સાચી છે મારે ત્યાથી નહિ, પણ ઠેક હિમાલયની ટોચેથી ઢળતો ઢળતો તમારે ત્યા આવ્યો છે”

સમાજમા ચાએ કેવુ ભારે સામ્રાજ્ય જમાવ્યું છે ! હિમાલયની

શુક્રામાં રહેતા આપણા ધુરંધર જ્ઞાની મહાત્માઓને પણ રાજ સવાર સાંજ આ જોઈએ છે. દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવનાર આપણા પ્રધાનોને પણ આ વગર ચાલતું નથી. આ ન પીધી હોય તો તેમનું માથું ચડે છે. જૈન સાધુઓ તો તદ્દન અપરિચિતી કહેવાય, પણ તેમનેયે આ વગર ચેન પડતું નથી. તે પણ સવારે આ હોરવા નીકળી પડે છે. એક જૈન સાધુને મેં કહ્યું, “મહારાજ, તમારે વળી ચાતું વ્યસન કેવું !” ત્યારે તેમણે કહ્યું, “એ તો દીક્ષા લીધી એ પહેલાંનું વળગેલું છે. હવે તે છૂટતું નથી.”

ગરીબ લોકો ઉપલા વર્ગના લોકોની રહેણીકરણી જોઈને જ કેટલીક કુટેવોના શિકાર થયા છે. ‘નબળા ટોરને બગાઈએ ઘણી’ એ કહેવત પ્રમાણે જે વધારે ગરીબ છે તેનામાં વધારે વ્યસન પેઠાં છે. મારી સ્થિતિના માણસને રાજ બે કપ જોઈશે તો ભંગીને રાજ ચાર કપ જોઈશે. સારી સ્થિતિનો માણસ રાજની કશ બીડી પીતો હશે તો ભંગીને દિવસની વીમ જોઈશે.

વ્યસનોનો આ છંદ એકલા મોટી ઉંમરના પુરુષોને જ લાગ્યો હોત તો તો કંઈક હીક હતું, પણ એની જગમાંથી સ્ત્રીઓ અને શાળાકોલેજોમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓ પણ છટકી ચકયા નથી. કમ-કમાટી છૂટે એવી દુઃખદ વાત તો એ છે કે, નાનાં નિર્દોષ બાળકોને પણ અજ્ઞાન માળાપો આ કુટેવનાં શુભામ બનવાની નાનપણથી જ નાલીમ આપે છે.

એક ગામમાં મેં એક જણને પૂછ્યું, “નાનાં બાળકો આ પીએ ખરાં કે ?” ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો, “હા, મહારાજ, ધાવણાં બચ્ચાંને પણ તેમની માતાઓ ચાવાળી આંગળી કરીને ચટાટે છે.” આ બુનિયાદી તાલીમ ધઈ ! નાનાં બાળકોને ધાવણમાં જ આવા ખરાબ સંસ્કાર આપીએ તો મોટપતે એ જોડાં વ્યસનોમાંથી સુદ્ધ શી રીતે રહી શકે ?

તો શું વ્યવનમુદ્રા ધરાવો કેણ ઉપાય નહિ હોય ? એનો ઉપાય પણ છે. વ્યવન એ જેટલો જળદો યત્ર તેટલો જ બીકલુ

અને નખળો પાણુ છે. નખળાં છે એટલે નખળા પર વધારે જોર કરે છે. હું નહિ કે તું નહિ એવી મર્દાઈથી જે સામનો કરવા તૈયાર થાય છે, તેની પાસે તે આવવાની હિંમત કરતો નથી. વ્યસનમુક્ત થવા માટે આ પ્રકારની સજાવટ બહુ જ જરૂરી છે.

જો લપસી જવાય તો ઢીલા થઈ વ્યસનને વશ થઈ જવું નહિ. રસ્તે ચાલનારો ઠોકર વાગે ને નીચે પડી જાય તો તરત ઊભો થઈ ધૂળ ખંખેરી પાછો પોતાના રસ્તે ચાલવા માંડે છે. એમ આપણે પણ ભૂલ થઈ ગઈ હોય તો કંઈક પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વધારે જાગ્રતિ અને દૃઢતાથી આગળ વધવું જોઈએ.

વ્યસનોએ આપણાં સમાજ ઉપર ભારે વર્ચસ્વ જમાવ્યું છે એથી વધુ દુઃખદ વાત તો એ છે કે, ચા, બીડી, પાન વગેરેને સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળી છે એટલે એકલદોકલ વ્યક્તિને માટે આ વ્યસનોનો સામનો કરવો એ મુશ્કેલ છે. એને માટે સામુદાયિક સુએશ ઉઠાવવી પડશે, અને જનસમાજ પર જેમનો કાંઈક પ્રભાવ છે એવા પવિત્ર માણસોએ એમાં દોરવણી આપવી પડશે. ગામેગામ આ જાતની વ્યસનવિરોધી ચળવળી ઊભી થશે અને પોતપોતાનાં ગામેમાં વ્યસનોને ઘૂસવાની બધી જ નાનીમોટી બારીઓને સદંતર બંધ કરી દેવામાં આવશે ત્યારે જ વ્યસનો રૂપી આ અજ્ઞેય શત્રુઓને મહાત કરી શકાશે. આ રીતે સામુદાયિક પ્રયત્નો ઠેર ઠેર થશે તો ધીમે ધીમે તેનો ચેપ વધતો જશે અને વ્યસનોની પ્રતિષ્ઠા સમાજમાંથી તૂટતી જશે કેાઈ વસ્તુની એકવાર પ્રતિષ્ઠા તૂટી એટલે એની ઘોર ખોદાઈ ચૂકી છે એમ માનવું. સંઘ-બળ ને સંપથી આપણે એ દિશામાં પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે તો સુખી સંઘર્ષી; એટલું જ નહિ પણ દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ ગરીબીના સુખમાં ધકેલાતા આપણા ગરીબ ભાઈઓને પણ ઉગારી શકીશું.

[૮] સ્ત્રી

સ્ત્રી અને પુરુષ એ સમાજરૂપી સ્થનાં બે મમાન પૈંડાં છે. એક પૈંડાથી સ્થ ન ચાલે, તેમ એકલા પુરુષથી કે એકલી સ્ત્રીથી સંસાર ન ચાલે. ધરસંસાર સુંદર રીતે ચલાવવા બંનેની જરૂર છે. ઈશ્વરે એને અનુરૂપ બંનેમાં સ્વાભાવની વિવિધતા મૂકેલી છે. પુરુષને સ્વભાવ સૂર્ય જેવો, તેજસ્વી, ઉગ્ર અને સૂર્યકિરણો જેવો કંઈક પ્રખર છે, તો સ્ત્રીને ચંદ્ર જેવો શીતળ, શાંત, પ્રેમાળ અને વાત્સલ્યપૂર્ણ છે. પુરુષ બુદ્ધિપ્રધાન છે, તો સ્ત્રી હૃદયપ્રધાન સૂર્યનાં સ્ત્રીમાં કિરણો અસહ્ય લાગે છે, પણ તે કિરણો ચંદ્રથી ઝીલાઈને આવે છે ત્યારે શીતળતા આપે છે, આપણા મનને પ્રસન્ન કરે છે. એ રીતે પુરુષની બુદ્ધિ અને સ્ત્રીનું હૃદય એ બેના મુલગ મંથોગથી આ સંસાર મીઠો, મધુરો ને હવવા લાયક બન્યો છે.

સ્ત્રી અને પુરુષના સ્વભાવ પ્રમાણે કામની વહેંચણી પણ ઈશ્વરે કરી આપી છે. પુરુષ બુદ્ધિપ્રધાન છે, એટલે તેનું કામ બહારથી પેદા કરી ધરમાં લાવી આપવાનું છે. પુરુષે લાવી આપેલી થોજે, મંભાળપૂર્વક, અવેરથી વાપરવો એ સ્ત્રીનું કામ છે. પુરુષ મહેનત કરી રળીને ધરમાં ગમે તેટલું લાવે, પણ સ્ત્રીમાં જો અવેર ન હોય તો ધરમાં કંઈપણ ટકતું નથી. ગોળાને દાણું હોય અને પાણી ગમે તેટલું લાવીને રેડીએ પણ તે ગોળામાં ટકતું નથી, તેમ ધરમાં કાણું પડ્યાં તો ધરની મંપત્તિ નીકળી જવાની. તે ધરમાં ટકતો નરિ જેતીના કામમાં અવ્યવસ્થા થાય તો તેને માટે પુરુષ જવાબદાર છે. જેતીનું કામ બગડે તો તેની આબરુ વાય છે. તેમ ધરમાં અવ્યવસ્થા થાય તો સ્ત્રીની પ્રતિપ્તિ ઘટે છે.

આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ન મૃદમ્ મૃદ્વિર્જો વિના, મૃદ્વિર્જી - મૃદમ્ ઉચ્ચતે ! ઈંદ્રિયનાનું બંધેવું મદ્રાન એ ધર નથી. સ્ત્રી એ ધર

છે. સ્ત્રી વડે ઘરની શોભા છે. ઘરને લીંપીચૂંપી સાફ રાખવું, બાળકોને નવઢાવી-ધોવડાવી ચોખ્ખાં રાખવાં, તેમનામાં સારા સંસ્કારોનું સિંચન કરવું, કેઈ અતિથિ અભ્યાગત આવી ચડે તો તેની પ્રેમ-ભાવે પરોણાગત કરવી, વગેરે કાર્યોથી સ્ત્રી ઘરને શોભાવે છે. એવાં કામ કરી તે ઘરની તથા પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારે છે, સ્ત્રીને માટે એ જ તેનું સાચું ધન છે.

આજે આપણાં ઘર કેમ શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બોખાં જેવાં દેખાય છે, એનાં કારણ તમે શોધ્યાં છે ? દળવું, ખાંડવું, પાણી ભરવું, રસોઈ કરવી અને રેંટિયો ચલાવવો એ સ્ત્રીના જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. એ અધિકારોથી સ્ત્રીનું ઘરમાં વચસ્વ રહેતું, અને એ ગૃહ-ઉદ્યોગોથી ઘર પણ ગુંજતું રહેતું. સ્ત્રીઓએ જેટલા અધિકારો ખોયા તેટલા પ્રમાણમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘટી અને ઘર પણ એ પ્રમાણમાં શુષ્ક બન્યું. સમાજમાં આજે સ્ત્રી દબાયેલી અને ઓશિયાળો બની છે એનું કારણ પણ એ જ છે. સ્ત્રીએ સમાજમાં પોતાનું સ્થાન જમાવવું હોય, પુરુષની સમોવડી થઈને જીવવું હોય તો એણે એના ખોયેલા અધિકાર ફરીથી મેળવી લેવા જોઈએ. એણે એનો ગૃહધર્મ બરાબર બતાવવો જોઈએ. પુરુષ તેના કામમાં માથું મારે તો સમજવું કે સ્ત્રીનો એટલો અધિકાર ઓછો થયો છે, સ્ત્રી એટલા પ્રમાણમાં પોતાના અધિકાર ભોગવવામાં શિથિલ બની છે. એનો અર્થ એવો નથી કે સ્ત્રીપુરુષે એક બીજાના કામમાં મદદ ન કરવી. પોતાનો ધર્મ બરાબર પાળતાં રહી જરૂર પડે એક-બીજાને મદદરૂપ થવું એ પણ સ્ત્રીપુરુષનો ધર્મ છે.

સ્ત્રીના અધિકારો ખૂંચવી લઈ તેમને નિષ્પ્રાણ બનાવવામાં પુરુષોએ કંઈ ઓછો ભાગ નથી લજળ્યો. શહેરના લોકો તો પોતાના બેરાં પાસે કામ કરાવવામાં હીણપત સમજે છે. એમણે પોતાની સ્ત્રીઓને શણગારી શણગારીને શોભાની પુતળીઓ બનાવી દીધી છે. આવી સ્ત્રીઓ વિધવા બને છે ત્યારે તે હતાશ અને ઓશિયાળી

બની જાય છે. તેમનામાં મહેનત કરી પોતાનાં બાળકોને ઉછેરવાની શક્તિ રહેતી નથી. શક્તિ ક્યાંથી હોય ? કોઈ દિવસ ઘરનું કામ કર્યું હોય તો ને ? પોતાના અધિકાર ખોઈ બેઠેલી સ્ત્રીમાં પ્રાણ ક્યાંથી હોય ? જે સ્ત્રીઓનાં શરીર નાબુક અને શક્તિહીન હોય તેમનાં બાળકો પણ તેજસ્વી અને પ્રાણવાન ક્યાંથી હોઈ શકે ?

આપણામાં એક કહેવત છે કે દુનિયામાં મા જેવો કોઈ ગુરુ નથી અને વેદ જેવું શાસ્ત્ર નથી. માતા એ બાળકનો સાચો ગુરુ છે. બાળપણ એ બાળકના શિક્ષણનો સૌથી મહત્ત્વનો કાળ છે. એ સમયમાં બાળક ઘણું ખરું મા પાસે રહે છે. એ દરમિયાન મા સાવધ રહી બાળકમાં શુભ સંસ્કારો રેડે, તેનામાં સારી ટેવો પાડે અને સારો ખોરાક ખવડાવી તેના શરીરને ટાંઠતડકો સહન કરી શકે એવું મજબૂત બનાવે તો બાળકની પાયાની કેળવણીનું મોટા ભાગનું કામ તેણે પૂરું કર્યું ગણાય. પાંચો મજબૂત હોય તો તેના ઉપર ઈમારત ચણવામાં વાધો ન આવે, તેમ બાળકને શરૂઆતનાં ચાર વર્ષમાં માતા કાળજીપૂર્વક ઉછેરે તો તેના ભવિષ્યના જીવનની ચિંતા કરવાની ન રહે.

અંતે સ્ત્રીઓને હું એટલું જ કહીશ કે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા-પૂર્વક જીવવા એમણે એમના ખોયેલા અધિકારો પાછા મેળવી લેવા જોઈએ અને પોતાના ત્રીસહજ ગુણોનો વિકાસ કરીને ઘરની ચોભા ને આખરૂં વધારવી જોઈએ. માતા એ દેશના ભાવિ નાગરિકો ઘડનાર એક આદર્શ ગુરુ છે એ લક્ષમાં રાખી એણે પોતાનાં બાળકોને ઉછેર ખૂબ સાવધાનીથી અને કાળજીપૂર્વક કરવો જોઈએ. આટલું જ સ્ત્રીઓ કરે તો પુરુષો સાથે ખલેખલા મિલાવી કામ કરવાનો ને પુરુષો જેટલો જ દરજ્જો ભોગવવાનો અધિકાર તેમને આપમેળે જ મળી જાય. ફરજ અને અધિકાર હંમેશાં સાથે ચાલે છે. એકતી ગેરહાજરીમાં બીજાનું અસ્તિત્વ સંભવી જ ન શકે. એટલે સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજો બજાવે તો અધિકાર તો તેમને મળ્યા જ સમજવા.

[૯] નિત્ય-યજ્ઞ

આપણી એક નાનકડી મંડળીએ લેગા મળી આજે સૂત્રયજ્ઞ કર્યો. 'મને એ સંબંધમાં કંઈક જોલવા કહેવામાં આવ્યું છે. હું વિશેષ શું કહું ? બાપુજી જીવનની અંતિમ ઘડી સુધી તેનું શાસ્ત્ર સમજાવતા આવ્યા છે. પણ દુઃખની વાત છે કે, આપણે તેને આચારમાં મૂકી શક્યા નથી.

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે, મહાભારતના યુદ્ધમેદાનમાં અર્જુનને પોતાનાં સ્વજનો જોઈને મોહ થયો. ગીતામાં કહ્યું છે કે ક્રોધમાંથી મોહને મોહમાંથી બુદ્ધિભ્રમ થાય છે. અર્જુનને પણ એવું થયું અને તે સ્વધર્મ છોડવા તૈયાર થયો, પણ ભગવાન તેને સ્વધર્મનું જ્ઞાન કરાવવા ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. અર્જુન ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગ્યો અને જ્યાં શકા થઈ ત્યાં પ્રાણે પૂછીને તથા ચર્ચા કરીને સમાધાન મેળવ્યું. ભગવાને અર્જુનને કહેવા જેવું હતું તે બધું જ કહ્યું અને અર્જુનને તે બધું જિજ્ઞાસાપૂર્વક સાંભળ્યું. સંજયને પણ ભગવાનનો આ બધો ઉપદેશ સાંભળવા મળ્યો અને તેણે તે ધૃતરાષ્ટ્રને અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવ્યો. આમ ત્રણેયે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળ્યો, પણ અંતે સંકટપ કરવાનો વારો આવ્યો ત્યારે એકલા અર્જુન જ કર્યો, નહીં મોહ સ્મૃતિર્લગ્ન્યા ત્વત્પ્રસાદાત્ મયાચ્યુત । સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનમ્ તવ ॥ એવો સંકટપ કર્યો અને યુદ્ધમાં તેનો વિજય થયો. સંજયે અને મોહાંધ ધૃતરાષ્ટ્રે કેવળ ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો, એટલે કંઈ ફળ મળ્યું નહિ.

આપણે ગાંધીજીનો ઉપદેશ ખૂબ સાંભળ્યો. પણ આપણા મોહ, બુદ્ધિભ્રમ અને સંદેહ દૂર ન થયાં. એ ત્રણનો નાશ થાય તો જ સંકટપ થઈ શકે, નહીં તો બધું આળપંપાળ જ રહેવાનું. રેંટિયાની

વાત મહાત્માજીએ હરહ મેથ કર્યા કરી. એમનાં મોટા ભાગનાં ભાષણોમાં રેટિયાની વાતો કરી છે. એક વખત તો એમણે કહેલું- “મારા જીવનમાંથી રેટિયો બાદ કરો તો મારામાં બીજું કંઈ રહેતું નથી” કોઈએ રેટિયા વિષેનો એમનો આટલો બધો આગ્રહ જોઈ પૂછેલું: “બાપુજી, માણસને અન્ન અને વસ્ત્ર બંનેની જરૂર છે, છતાં તમે એકલા વસ્ત્ર-સ્વાવલંબન પાછળ કેમ પડ્યા છો ?” તેના જવાબમાં તેમણે કહેલું કે, ખેતીના ધંધામાં આપણા લોકોને બુદ્ધિબ્રમ થયો નથી પણ વસ્ત્રની બાબતમાં બુદ્ધિબ્રમ થયો છે. વિનોબાજી જમીન માગે છે અને તેમને મળે છે. ભૂમિહીનોને ભૂમિ આપવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે લેવા લોકો તૈયાર પણ થાય છે. પરંતુ રેટિયો આપવાની વાત કરીએ છીએ ત્યારે તે લેવા કોઈ તૈયાર થતું નથી. ગાંધીજી આ વાત બરાબર જાણતા હતા, તેથી જ તેઓએ રેટિયાને ખૂબ મહત્વ આપ્યું.

ઈ. સ. ૧૯૨૪ માં ગાંધીજીએ મને સાબરમતી આશ્રમમાં બોલાવ્યો હતો હું તેમને મળવા ગયો. તેમણે મને પૂછ્યું:

“હમણાં શું કરો છો ? રેટિયો કાંતો છો ?”

“રોજ નથી કાંતતો. શ્રાવણ મહિનામાં કાંતું છું.”

“રોજ કાંતો તો ?”

“શી, રીતે ! હું સતત ગામડાંમાં ફરતો ફરું છું.”

“રોજ કેટલાં ગામ ફરો છો ?”

“આશરે વીસેક ગામોમાં ફરું છું.”

“એ વીસેય ગામોમાં રેટિયા મૂકી આપું, તો કાંતો ખસ ?”

ગાંધીજીના આ શબ્દો સાંભળી હું તેમની મામે તાકી રહ્યો. ખૂબ વિચાર કર્યો. રેટિયા પ્રત્યેની એમની ભક્તિની યથાર્થતા સમજાઈ. આજે રોજ કાંતું છું ત્યારે ખૂબ રસ પડે છે એ રસનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે.

ભાઈઓ, સૂત્રચક્ર એ નિત્યકર્મ છે. તે નૈમિત્તિક કે કામ્ય કર્મ

નથી. પંચમહાયજ્ઞો પૈકીનો એ એક યજ્ઞ છે. કેટલાક જેમ રોજ સંધ્યા કરે છે, તેમ સુત્રયજ્ઞ એ રોજનું કામ થવું જોઈએ. એમાં કેવા આનંદનો અનુભવ થાય છે તે તો રોજ યજ્ઞાર્થે કાંતનારા જ જાણે.

વિનોબાજી કહે છે કે કેવળ જમીન વહેંચી આપવાથી લોકોનું જલ્લું નહિ થાય. તે માટે આપણે આપણા ભાંગી ગયેલા ઉદ્યોગોને પુનર્જીવિત કરવા પડશે. એ ઉદ્યોગોમાં વચ્ચેનો ઉદ્યોગ મુખ્ય છે. તે એકકુશ્યુ થયો છે. તેને વિકેન્દ્રિત કરવો પડશે. એ ત્યારે જ થાય જ્યારે આપણે રેંટિયાનું મહત્ત્વ સમજીએ અને રૂ નપૂર્વક કાંતતા થઈએ. રેંટિયાને આપણે આપણુ નિત્યકર્મ બનાવીશું તો દીવે દીવો પ્રગટે એ ન્યાયે એનો પ્રચાર થશે. એ અજીવિકાનું સાધન નથી એ પણ આપણે ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ. એ પૂરક ધંધો હોઈ પુરસદના વખતમાં કરવાનો છે. કેટલાક કહે છે કે અમને સમય મળતો નથી. પણ આપણી દિનચર્યા તપાસીશું તો વખત તો આપણી પાસે ખૂબ હોય છે એ દેખાશે. વખત બચે છે એ શોધવું એ પણ શુદ્ધિનો વિષય છે. વખતનો મદુપયોગ કરવો એ જીવનની એક ઘણી મહત્ત્વની વાત છે એ પ્રમાણે કરી આપણે રાષ્ટ્રજલ્લુ અટકા કરીએ.

માણસનું મોટામાં મોટું બળ કોઈ હોય તો તે શુભ સંકલ્પનું છે. એવા સંકલ્પ કરી એની સિદ્ધિ માટે જ યુગ્મ્યાર્થ કરે છે તે આખરે કૃતકૃત્ય થાય છે.

[૧૦] છત્રીસ કરોડનો સમાજ સ્થાપવો છે

આત્મન પ્રતિકૂલાનિ પરેષામ્ ન સમાચરેત્! માણસે કેવી રીતે જીવવું એનો આ આદેશ આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ આપણને આપતા ગયા છે. પોતાને જે પ્રતિકૂળ લાગે એવું વર્તન બીજા

સાથે ન આચરવું જોઈએ. કારણ કે આપણને જે અપ્રિય લાગે તે સામા માણસને પણ અપ્રિય લાગે જ. એટલે આત્મીયમ્યની ભાવનાથી માણસે જીવવું જોઈએ એ રીતે જીવનાર માણસ મોક્ષને પામે છે એવું શાસ્ત્રનું કહેવું હતું. એટલે પ્રાચીનકાળથી મુમુક્ષુ લોકો સંસારને શુભઝાડે માની તેની ઉપેક્ષા કરતા, તથા મોક્ષ મેળવવા સંસાર-ત્યાગ કરી એકાંતમાં કોઈ શુદ્ધિમાં જઈ સાધના કરતા. વ્યક્તિગત મુક્તિની ઇચ્છા આ રીતે લાંબા કાળ સુધી આપણા સમાજમાં ચાલુ રહી.

પણ આપણા દેશમાં એક એવો મહાપુરુષ પેદા થયો જેણે વ્યક્તિનું મોડું મમાજ દરફ દેરવી મોક્ષની ભાવનામાં કાન્તિ આણી. તેણે કહ્યું કે સંસાર ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, એ તો જીવવા લાયક છે. એનાથી ડરી શુદ્ધિમાં બેસી જવું એ ધર્મ નથી, પણ એમાં રહી આવી પડતી પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરતાં કરતાં મોક્ષને માર્ગે જોડવા આગળ વધી શકાય તેટલું વધવું તે ધર્મ છે. ધર્મ શુદ્ધિમાં બેસી આચરવાની વસ્તુ નથી. એ તો પ્રત્યક્ષ જીવનમાં આચરી બતાવવાની વસ્તુ છે. સમાજની ઉપેક્ષા કરી વ્યક્તિગત મોક્ષ માટે કરવામાં આવતી સાધનાનો કંઈ પણ અર્થ નથી. જો આપણે સંસારને ચાહીએ તો તે શુભઝા જેવો ડુઃખદ ન રહેતાં સુખદ બની જાય છે. એટલે મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા સમાજનું હિત ધાય એવાં કામ કરતાં રહી જોડવા આગળ વધી શકાય તેટલા વધવામાં છે. સમાજની અવગણના કરીને આપણે મોક્ષ કદાપિ ન મેળવી શકીએ. કારણ વ્યક્તિ સમાજ સાથે અલિપ્તપણે સંકળાયેલી છે. સમાજથી વ્યક્તિનું હિત નોખું હોઈ જ ન શકે. ધરનો માલિક હોકરાની સંભાળ લે, તેમાં તેનું હિત સમાયેલું જ છે; તેમ સમાજને હિતકર પ્રવૃત્તિઓ કરનારનું હિત સમાજના હિતમાં આવી જ જાય છે. સમાજના હિતને લક્ષમાં રાખી જીવન જીવવાની આ દૃષ્ટિ ગાંધીજીએ આપણને આપી.

સમાજનો અર્થ કોઈ શુભ હેતુસર એકઠું થયેલું મંડળ એવો થાય છે. આવા મંડળમાં સાથે ચાલવું જોઈએ. કોઈ આગળ પાછળ રહી જાય તો મંડળનો શુભ હેતુ સરે નહિ. જાન જતી હોય ત્યારે કેટલાક માણસો આગળ ચાલી નીકળે છે. પણ તેમને જાન જે ગામ જવાની હોય તેને ગોંદરે બેસવું પડે છે. વરના આવ્યા પછી સાથે જ ગામમાં જઈ શકાય છે. કારણ કે એમાં બધા વરને લક્ષમાં રાખી કન્યા લેવાના એક ઉદ્દેશથી આવ્યા હોય છે. પણ મેળામાં એવું નથી બનતું. તેમાં તો જેને જેમ ક્ષવે તેમ આવે છે ને જાય છે. કોઈ કોઈની રાહ જોતું નથી. કારણ કે મેળામાં કોઈ સર્વસામાન્ય હેતુ માટે એકઠા થવાનું હોતું નથી. કોઈ શુભ હેતુ વગર એકઠા થયેલા મંડળને ટોળું જ કહેવાય.

આપણને સ્વરાજ મળ્યું છે. હવે છત્રીસ કરોડનો સમાજ રચવાનું એક મોટું કામ આપણી આગળ આવીને ઊભું રહ્યું છે. એવો સમાજ રચવામાં મોટામાં મોટી પરદેશી સત્તાની આડખીલી હતી તે દૂર થઈ છે. ગાંધીજીએ આપણને રસ્તો સાફ કરી આપ્યો છે. પણ એ તો આદર્શ સમાજ રચવાનો પૂર્વાર્ધ પૂરો કરી ચાલ્યા ગયા. હવે ઉત્તરાર્ધ પૂરો કરવાનું કામ આપણે શિરે પડ્યું છે. પહેલું કામ સહેલું હતું, કારણ તેમાં સરકારને હઠાવવાની બાદ્ય લડત હતી, પણ ઉત્તરાર્ધનું કામ ખૂબ કપરું છે. તેમાં આપણી વૃત્તિઓ સાથે લડવાનું છે. વૃત્તિઓ સામે લડત આપવી અને તેના પર વિજય મેળવવો એ ખૂબ કઠણ કામ છે. ગાંધીજી પોતાની કલ્પનાનો સમાજ રચવા જીવી તો ન શક્યા, પણ એનું ચિત્ર આપણને આપતા ગયા છે. ‘ સર્વોદય ’ એ એક શબ્દમાં તેમની કલ્પનાના સમાજની આપણને ગંખી થાય છે. પશ્ચિમના લોકોના સિદ્ધાંત મુજબ વધારેમાં વધારે લોકોનું ભલું થાય એમ નહિ, પણ સૌનું ભલું થાય, સૌનો ઉદય થાય, એવી ગાંધીજીની ઇચ્છા હતી. સર્વોદયમાં અંત્યોદયની, અથવા સમાજના છેલ્લામાં છેલ્લા માણસની હિતભાવના, સમાયેલી છે. આવો સમાજ નિર્માણ કરવો એ નાનુંસૂનું કામ નથી.

પણ ઇશ્વરની આપણા દેશ પર વિશિષ્ટ કૃપાદષ્ટિ છે. તે આપણા દેશદ્વારા હુનિયાને સર્વોદય સમાજનો સંદેશ આપવા ઇચ્છે છે. એટલે જ ગાંધીજીનું અધૂરું રહેલું કામ પૂરું કરવા વિનોબા જેવા એક મહાન સંતને તરત જ મોકલ્યા અને 'ભૂદાનમૂલક', આમોદ્યોગ-પ્રધાન, અહિંસક ક્રાંતિ' એ ત્રિવિધ સંકલ્પ વડે ભારતમાં ૩૬ કરોડનો સમાજ રચવાનું અનોખું કામ તેમને સોંપ્યું.

મહાપુરુષો માણસની મૂળભૂત સત્ત્વવૃત્તિ વિષે ખૂબ આશાવાન હોય છે. ગમે તેવા અંધકાર અને વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ તેઓ ખૂબ શ્રદ્ધાથી કામ કરે છે કારણના જોણા પર મેં જ નતમી ગઈ હોય તો પ્રકાશ દેખાતો નથી, પણ હીવો તો અળતો જ હોય છે. તેમ મહાપુરુષો પણ માનવતાનો હીવો કદાપિ ન હોલવાય એવી અવિચલિત શ્રદ્ધાથી તેના ઉપર નતમી ગયેલા અજ્ઞાનના થર દૂર કરવાનું અને માનવતાને પ્રકાશિત કરવાનું કામ કરે છે. ગાંધીજી પછી વિનોબા આજે એ કામ કરી રહ્યા છે. સત્ય અને અહિંસા એ જ શસ્ત્રથી ગાંધીજીએ સમાજરચનાનો પૂર્વાર્ધ સર કર્યો. અપરિશ્કં અને અસ્તેય એમાં ઉમેરીને વિનોબાજીએ ઉત્તરાર્ધ પૂરો કરવાનું કામ હાથમાં લીધું છે ભૂમિદાન આંદોલન એ એનું મૂળ છે.

અપરિશ્કંની ભાવના આપણા દેશ માટે કોઈ નવી નથી. સૈન ત્યક્તેન મુક્તિયા મા ગૃચ કસ્યસ્વિત્ત ઘનમ્ । એ આદેશ આપણા ઉપનિષદના ઋષિએ આપણને આપેલો છે. ભગવાન ઇસુખ્રિસ્તે પણ ગાઈબલમાં પરિશ્કંની ટીકા કરતાં કહ્યું છે કે જોયના નાકામાંથી કદાચ જીંટ પસાર થઈ નય, પણ ધનવાનનો ઇશ્વરના દરબારમાં પ્રવેશ અશક્ય છે. વળી ઉપનિષદમાં પાંચ વ્રતનો ઉલ્લેખ છે: ૧. અન્ન પ્રક્ષ છે. ૨. તેની નિંદા ન કરો. ૩. તે વધે એવો પ્રયત્ન કરો. ૪. તેનો ભગાડ ન કરો. ૫. અન્ન ખાનાર તમારે ત્યાં આવે તો તેને ના ન પાડો. આ આપણી સમાજરચનાના સિદ્ધાંત હતા. પણ તે પુસ્તકમાં રહ્યા એટલે જ આજે સમાજની પરિસ્થિતિ વિષમ થઈ છે.

અને પરિણામે ચોરી, લૂંટફાટ, શોષણ, રાગદ્વેષ, લડાઈ ઝઘડા વગેરે અનિષ્ટો પેદા થયાં છે. આ અનિષ્ટો દૂર કરવા વિનોબા આપણને પરિશ્રમ ઓડવા કહે છે. તે કહે છે કે પરિશ્રમ ખરાબ નથી પણ તે સમાજ માટે હોવો જોઈએ, વ્યક્તિ માટે નહિ. સરોવર અનેક ઝર-જોડામાંથી પાણી મેળવી સંગ્રહ કરે છે પણ તે દરેક જીવજંતુ અને પ્રાણિમાત્ર માટે હંમેશાં ખુલ્લું રહે છે. જેને જરૂર પડે તે તેના પાણીને ઉપયોગ કરી શકે છે. એવું જ પરિશ્રમી માણસ માટે હોવું જોઈએ. એને સંપત્તિ જેમ બને તેમ વધુ પેદા કરવાનો હક છે પણ તેના માલિક થવાનો હક નથી. વિનોબાએ ટ્રસ્ટીશિપના સિદ્ધાંતનું પુનરુચ્ચારણ કર્યું છે. તે કહે છે, સંપત્તિ સર્વ રજુપતિકે આદ્ય, આ બધી સંપત્તિ પરમેશ્વરના છે, સાર્વજનિક છે. ઈશ્વરની સંપત્તિનો જરૂર કરતાં વધારે પરિશ્રમ કરે છે તે પાપ કરે છે. કારણ કે પરિશ્રમમાં બીજાનું શોષણ થાય છે. કેમકે શોષણ કરીને આપણે સુખી ન થઈ શકીએ, ન થવું જોઈએ. માટે આપણે આપણા બધી જાતના પરિશ્રમે ઓડી હળવા થઈએ. સુખ વહેંચવાથી સુખ વધે છે અને દુઃખ વહેંચવાથી દુઃખ ઘટે છે. આ વાત સમજી લોકો તેનો અમલ કરે તો આજે દેશમાં જ્યાં ત્યાં નજરે પડતી ગરીબી, દુઃખ, રાગદ્વેષ, અસમાનતા, ઊંચનીચના ભેદભાવ, શાંત્રહૃત્તિ, શોષણ વગેરે અનિષ્ટો નાબૂદ થઈ જાય. આ વિચારણીજમાંથી જ ભૂદાન, સંપત્તિદાન, શ્રમદાન, ખુદિદાન, સાધનદાન અને જીવનદાનની સરિતાઓ વહેતી થઈ છે. તેમાં સ્નાન કરી પાવન થવાની ધન્ય ઘડી આવી છે. જો આપણે ચૂકીશું તો પાછળથી પસ્તાવું પડશે.

પારકા માટે ઘસાવાની વૃત્તિ આપણી સંસ્કૃતિના ગર્ભમાં જ પ્રડેલી છે. એનાં દર્શન તો અનેકવાર થાય છે. ભૂદાનના પ્રવાસમાં હું ઉત્તર ગુજરાતમાં ફરતો હતો. એક ગામમાં ભાષણ થયા પછી એક ઠાકરડાએ મારી પાસે આવી ૧ વીધું અને ૧૧ વસા ભૂમિદાન કર્યું. મેં તેને પૂછ્યું, “તારો પાસે બીજી કેટલી જમીન છે?”

“બહુયે છે, મહારાજ” તેણે જવાબ આપ્યો.

“પણ કેટલી છે એ તો કહે”

“બે વીધાં છે, મહારાજ ઉપર ઉપરની તમને આપી છે

“એટલામાં તારું પોષણ શી રીતે થશે ?”

“એ શું બોલ્યા મહારાજ ? આ બાવડામાં ભરે છે. ‘હું કરું, હું કરું’ એ જ અજ્ઞાનતા, શકતોના ભાર ન્યમ ધ્યાન તાણે’ બે હાથ હલાવોશ તો ભગવાન રાંટલો આપશે મારી જમીન દાનમાં લઈ લેા.”

એની જમીન તો મેં લીધી પણ એની બીજા માટે ઘસાઈ છૂટવાની તમન્ના બેઠે મારી આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં.

પારડી તાલુકામાં ફરતા હતા ત્યારે એક દિવસ એક રાનીપરજને ત્યાં રાતવાસો રહેવાનું થયું. અમે ત્રણગાર જણ હતા. પેલા રાનીપરજ ભાઈએ એના ઘરમાં એાઢવાપાથરવાનાં જેટલાં સાધન હતાં, તે અમારે માટે કાઢ્યાં એની પાસે વધારે સાધન હોય પણ ક્યાંથી ? છતાં અમારી વ્યવસ્થા કરી. સવારે બેઠયા ત્યારે ખબર પડી કે એના ઘરમાં એાઢવા-પાથરવાનું કશું ન રહેવાથી આખી રાત તાપણી કરીને બે ને સ્ત્રીપુરુષ અને બાળકો બેસી રહ્યાં હતાં. અમે એ જાણ્યું ત્યારે ખૂબ દુઃખ થયું. પણ પેલા રાનીપરજના મોંઠા પરથી, અમારે માટે કષ્ટ વેઠયા બદલ દુઃખ થયું હોય એવું ન લાગ્યું બીજાને સુખી કરવા પોતાના સુખની આહુતિ આપનાર આવા લોકો આપણા દેશમાં કેટલાયે પડ્યા હશે એ ત્યાગ-ભાવના જગાડી તેને રાષ્ટ્રવ્યાપી કરવા માટે વિનોબાજીએ આ ભૂદાનયજ્ઞ આંદોલન શરૂ કર્યું છે.

ભાઈ જો, હિંદનું વ્યક્તિગત જીવન હવે સામાજિક કરવાનું છે. એટલે આપણે આપણા વ્યક્તિગત સ્વાર્થો છોડી સમાજ સામે જોઈને જીવતાં શીખીએ. સૌના સુખે સુખી થઈએ અને એક પણ માણસ દુઃખી હોય ત્યાં સુધી જંપ વાળીને ન જઈએ હિંદના દરેક માણસને ખાવા રાંટલો, રહેવા અને પહેરવા કપડાં ન મળે

ત્યાં સુધી ઉદ્દ કરોડોનો શોષણમુક્ત અને શાસનમુક્ત સમાજ આપણે કદાપિ ન સ્થાપી શકીએ. એવો સમાજ સ્થાપવો હોય તો આપણે વિનોબાજીએ જે રાષ્ટ્ર-સંકલ્પ કર્યો છે તેનું હૃદયથી સ્વાગત કરીએ અને આપણા બધી જાતના પરિશ્રેષ્ઠો સમાજને ચરણે ધરી દઈએ.

[૧૧] હરિજનોને

મહાત્મા ગાંધીજીની તપશ્ચર્યાથી અસ્પૃશ્યતાની જડ તો કપાઈ ચૂકી છે. તેમ છતાં પૃથ્વી ઉપર તે હોય તો ભલે રહી પણ તમારા મનમાંથી એને કાઢી નાખજો. આપણને સૌને ઈશ્વરે બનાવ્યા છે, એટલે આપણે બીજા લોકો કરતાં જિતરતા કે સામાન્ય માણસો છીએ એવું ન માનો. એ પ્રમાણે માનીશું તો આપણે કંઈપણ કરી શકીશું નહિ. ભગવાને આપણને દરેકને હાથપગ આપ્યા છે. એટલે બીજું કેઈભણું કરે તો જ હું જીવી શકું એવો ખ્યાલ ન રાખો. તમારે તમારા પગ ઉપર બિના રહેતાં શીખવું જોઈએ.

મહેનત કર્યા વગર ખાવાનું મળે એવો જગતમાં એક પણ ધંધો નથી, અને જે ધંધાથી સમાજને લાભ થાય તે બધા જ ધંધા સારા છે એ આપણે ન ભૂલીએ. સુધાર ને હુદારના ધંધાની જેમ તમારો ધંધો પણ સમાજને ઉપયોગી છે. માત્ર તે સમાજને ખપ આવે એ રીતે તમારે કરવો જોઈએ. એટલે દિનપ્રતિદિન પોતાના ખેતીના ધંધામાં વિકાસ કરી ઉત્પાદન વધારે તો તેનો ધંધો ઉત્તમ ગણાય. તેમ તમે પણ મરેલાં ઢોરના એકએક પદાર્થોનો સુંદર ઉપયોગ કરી જતાવો તો તમારો ધંધો પણ ઉત્તમ થઈ શકે. આજે મરેલાં ઘણાં ઢોર નકામાં જાય છે. તેનો ઉપયોગ કેમ થઈ શકે તે આપણે શીખ્યા નથી. તમે તમારા ધંધાને ખીલવો. ચામડાને આજે પકવો છો તે કરતાં વધારે સુંદર પકવો ને તે સુંવાળું ને ગંધ વગરનું કેમ થાય, એના પ્રયોગ કરો.

હું કલકત્તામાં એક કારખાનામાં ગયો હતો. ત્યાં મેં જોયું કે આમડા પર માંસ રહી જાય છે તેનું સરેસ થાય છે. આપણે ત્યાં એ નકામું જાય છે. તેનો ઉપયોગ કરીએ તો આપણા દેશના ઘણા પૈસા અચી જાય. વળી ઢોરની રગોની તાંતો બને છે. આને ઘણીખરી તાંતો પરદેશથી આવે છે. ધારીએ તો આપણે એ અહીં બનાવી શકીએ. મુડદાલ માંસ અને હાડકાંનું ખાતર ઘણું સારું થાય છે એમ રસાયણશાસ્ત્રીઓ કહે છે. તમે તમારો ધંધો જ્ઞાનપૂર્વક વૈજ્ઞાનિક રીતે કરો તો તે તમને અને દેશને ફાયદાકારક નીવડે. તમારો ધંધો ખરાબ છે એ તમારે મનમાંથી કાઢી નાખવું જોઈએ. ખરાબ ધંધો કરવામાં શરમ છે. સમાજને ખપ લાગે એવો ધંધો કરવામાં તો એક પ્રકારની સેવા છે.

તમે અંદર અંદર ભાઈચારો રાખો ને સંપત્તી રહો. તમારામાંથી કોઈના ઉપર આક્રમ્ત આવી પડે તો તમારે તેની મદદે હોડવું જોઈએ.

જૂનો યુગ હવે આથમી ચૂક્યો છે ને નવો યુગ હોડતો આવી રહ્યો છે. તેમાં તમે તમારી નબળાઈઓ અને દોષો દૂર નહિ કરો તો તમે આગળ વધી નહીં શકો. અસ્પૃશ્યતા તો તમારી પૃથ્વી ઉપરથી જવા ભેડી છે, એમાં શંકા નથી; પણ તમે તમારી લઘુતાશંકિઓ છોડી, અંદરની તાકાત વધારી, બેઠા નહિ થાઓ, તો અસ્પૃશ્યતા જશે પણ તમે ઘણીના બળદની જેમ હતા ત્યાંના ત્યાં રહેશો. તમને કેઈ મદદ કરી શકવાનું નથી. બહારની મદદ બધી આજપંપાજ છે. તમને બચાવનાર તમે પોતે જ છો. તમને પણ સ્વતંત્રપણે મહેનત કરી જીવવાનો હક છે.

વિશેષ શું કરું ? તમારામાં જે બીક પેસી ગઈ છે તેને દૂર કરો, માગણવૃત્તિને સદંતર ધિક્કારો, વ્યસનો છોડો ને આજસ ત્યજ મહેનત કરો. કેઈની દયા ઉપર જીવવાનું કદાપિ પસંદ ન કરો. લાચારી છોડી પુરુષાર્થી બનો અને તમારાં બાળકોને નિશાળે મોકલો. મૃતું કર્યો તો તમે મુખી થશો. ભગવાન તમને સફળુદ્ધિ આપે.

[૧૨] સેવકનો ધર્મ

આજે આપણા દેશમાં સેવકોની ખૂબ જરૂર છે મહાત્માજીએ સેવક સંસ્થા ઊભી કરી તે અગાઉ આત્મકલ્યાણ અર્થે ઘણી સંસ્થાઓ હતી, પણ તેમને સમાજ સાથે બહુ લેવાદેવા નહોતી. આત્મકલ્યાણ કરવું એ એમને ઉદ્દેશ હતો ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે બુદ્ધ અને મહાવીર થઈ ગયા એમણે મોટા મોટા સંઘો ઊભા કર્યા હતા. એ સંઘોએ સમાજમાં ઘણા ફેરફાર કર્યા હતા. પણ બુદ્ધ અને મહાવીરના અવસાન પછી એમાં સડો પેઠો ને એ તૂટતા ગયા અને છેવટે નષ્ટ થયા. બૌદ્ધ ધર્મના ત્રણ મહાન સૂત્ર છે: શુદ્ધ સરણં ગચ્છામિ સંઘં સરણં ગચ્છામિ । ધમ્મ સરણં ગચ્છામિ । બુદ્ધ ભગવાનની હયાતી દરમ્યાન તેમના શિષ્યો બુદ્ધના આશ્રયે ગયા. તે પછી સઘનો આશ્રય લીધો, પણ ધર્મ શુ તે મૂળથી વિચાર્યું ન હોવાથી જાડ થયા આપણા ગાંધીજીના અનુયાયીઓમાં પણ એવું જ થયું છે ગાંધીજી હતા ત્યાં સુધી આપણે તેમના આશ્રયે રહ્યા તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યા તેમનાં અવસાન પછી સંસ્થાઓનો આશ્રય તો લીધો પણ ધર્મ ભૂલી ગયા. ધર્મવિમુખ સંઘ કે સંસ્થા કાળક્રમે રૂઢિપ્રધાન બની જાય છે તેથી સતત જાગૃતિ અને ચિંતન રાખવા ખૂબ જ જરૂરી છે એ ન હોય તો ધર્મના ચીલેથી ખસી જતા વાર લાગતી નથી આવાં ચિંતનની સાથે સાથે સગઠન ઊભું કરી શકીએ તો દુનિયા પર મોટો ઉપકાર થાય.

આપણે માથે દેશનો પલટો કરવાની જવાબદારી આવી છે. અંગ્રેજો સાથે જે લડત લડ્યા તેના કરતાં આ લડત કઠણ છે. એક રીતે તે ટૂંકી છે, પણ ચઢતા ઢાળની છે. પહેલી લડત લાંબી હતી. પણ ઊતરતા ઢાળની હતી. આપણે સમાજને દોરવાનો છે.

વાટમાં મુસ્કેલીઓ પડેલી છે તે દૂર કરતાં આગળ વધવાનું છે. રસ્તામાં પડેલા કાંકરા વીણતાં જવાનું છે અને પાછા દોડીને આગળ રહેવાનું છે. આ લડતમાં જેનાં તન અને મન મજબૂત હશે તે જ ટકી શકશે. શરીરને મજબૂત કરવા ખૂબ મહેનત કરવી જોઈએ. પોતાનાં કામ વ્યવસ્થિત કરવાં જોઈએ. ને રોજ સાંજે સૂતાં પહેલાં આપણે આપણાં કામ બરાબર ચર્ચાં છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. ઉપરાંત મનને મજબૂત કરવા માટે તેને ઉત્તમ અને પવિત્ર સંકલ્પોથી ભરી દેવું જોઈએ. સંકલ્પો પરિસ્થિતિમાંથી ઊભા થાય છે. એટલે એને અનુકૂળ પરિસ્થિતિ અને વાતાવરણ આપણે તૈયાર કરવાં જોઈએ.

એ સાથે ચિંતન અને અભ્યાસ પણ વધારવા પડશે. હું કોણ છું ? કેમ જન્મ્યો છું ? રાષ્ટ્ર સાથે મારો શો સંબંધ છે ? વગેરે પ્રશ્નો આપણા મનમાં ધવા જોઈએ. ચિંતનમાંથી મન નવરૂં જ ન પડે એવું કરવું જોઈએ. આપણે ચિંતનશીલ હોઈશું તો સંકલ્પો પણ સારા ઊઠશે. મંકલ્પવાળું શરીર આપણને હલકું લાગશે. આપણે ક્યાં જવું છે તેની સ્પષ્ટ કલ્પના થઈ ગઈ હોય તો માર્ગનો ધાક લાગતો નથી.

વિનોબાજીએ તો દેશ સામે એક સંકલ્પ મૂક્યો છે, તે સંકલ્પ શોષણમુક્ત ને શામનમુક્ત સમાજરચનાનો છે એ સંકલ્પ પૂરા કરવાની જવાબદારી આપણે માથે છે. શોષણ અટકે તો શાસનની જરૂર ન પડે એ માટે આપણી આખી પ્રયા બદલવી પડશે.

રામાયણનો ઇતિહાસ તો આપણે જાણીએ છીએ. રામ ગુરુને ત્યાં અભ્યાસ કરવા ગયા, ત્યાં રાક્ષસો મામે ઝૂઝી ગુરુનું રક્ષણ કર્યું. પછી ગ્રાણ્જ બાથ પણ વચન ન બાથ એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા વનમાં ગયા. ત્યાં વનના પ્રાણીઓ માથે પ્રેમ બાંધ્યો. લંકામાં જઈ રાવણને મર્યો ને ચૌદ વર્ષ પૂરાં કરી અયોધ્યામાં આવી રાન્યની વ્યવસ્થા સંભાળી. આ બધું એમણે ધર્મપૂર્વક અને

નળનાઈ આવવા દીધા વિના કયું. આપણે પણ આપણાં કામ એ રીતે ધર્મપૂર્વક કરીશું તો આપણું અને સમાજનું કલ્યાણ થશે.

સેવકો કેવા હોવા જોઈએ એની કલ્પના આપણને જોઈને જ લોકોને આવી જાય, એવું આપણું જીવન હોવું જોઈએ. સેવાના કામમાં સેવકોએ સતત જાગૃત રહેવું જોઈએ. તેમ છતાં કદાચ ભૂલ થઈ જાય તો તેનો ખુબ શોક કર્યા ન કરવો. ખાઈબલમાં કહ્યું છે કે રસ્તે ચાલતાં પડી જવાય તો તરત ઊભા થઈ ધૂળ ખંખેરીને ચાલતાં થવું જોઈએ. એ રીતે આપણાથી કોઈ દોષ થઈ જાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, વધારે જાગૃતિ રાખી આગળ વધવું જોઈએ. શુદ્ધિ એ કંઈ આપણે માથે આવી પડેલી જવાબદારી છોડીને દોષોનું રટણ કર્યા કરવાથી ન થાય, એ તો નાનું ખાળક ચાલતાં ચાલતાં શીખતી વખતે પડતું આખડતું છેવટે સ્થિર ચાલે છે, તેમ કામ કરતાં કરતાં, ભૂલો થાય તે સુધારતા સુધારતા જ પ્રગતિ થઈ શકે.

દેશમાં આજે એક મહાન ક્રાન્તિ આવી રહી છે એટલે આપણે માથે જોખમદારી છે. તેને સફળ કરવા આપણે આપણાં તનમન મજબૂત કરવાં પડશે, ચિંતનશીલ અને અભ્યાસી બનવું પડશે તથા જીવનશુદ્ધિ માટે અખંડ જાગૃત રહેવું પડશે. આટલું કરીએ તો આપણું તથા દેશનું કલ્યાણ થાય.

[૧૩] શિક્ષકોને

કોઈ પણ કાર્યની શ્રેષ્ઠતા ત્રણ વસ્તુઓ પર નિર્ભર છે: ૧: ક્રિયા ૨: જ્ઞાન ૩: ભક્તિ. આ ત્રણ બાબતો હોય તો કામ સુંદર ચાલે. વેદમાં પણ કર્મકાંડ, જ્ઞાનકાંડ અને ઉપાસનાકાંડ છે. તેમાં પણ આ ત્રણે વાતો કલ્પી છે. પ્રાચીનકાળમાં આને માટે ઘણા વાદવિવાદો ચાલીલા છે. તેમાં કેટલાક ઋષિઓ એવા નીકળ્યા જેમણે જ્ઞાનને પ્રાધાન્ય આપ્યું. તેમણે કહ્યું કે જ્ઞાન એ જ શ્રેષ્ઠ છે. માટે જ્ઞાન જ

મેળવો. આ ઋષિઓએ ઉપનિષદો લખી પોતાનો મત પ્રદર્શિત કર્યો. વળી કેટલાક ઋષિઓ એવા નીકળ્યા જેમણે કહ્યું કે ક્રિયા કરો, ક્રિયા વગર જ્ઞાન થતું નથી. પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે એમણે બ્રાહ્મણગાથાઓ લખી. તે પછી કેટલાક ઋષિ થયા જેમણે ભક્તિને મહત્ત્વ આપ્યું. તેમણે જણાવ્યું કે જ્ઞાન વગર કામ થતું નથી, પણ એને માટે ભક્તિ હશે તો ભગવાન દોડતો દોડતો આવશે. આ વિચારવાળા ઋષિઓ ભક્તિ લખને બેઠા અને ભક્તિ-વિષયક ગ્રંથો લખ્યા. છેલ્લે વ્યાસ થયા. તેમણે કહ્યું કે કોઈ પણ કામ શ્રેષ્ઠ રીતે કરવું હોય તો એકલા જ્ઞાન, એકલા કર્મ કે એકલી ભક્તિથી હંદારો નહિ વળે. એ માટે તો ત્રણેય વાનાં જોઈએ.

કાયદેસરનો પુરુષાર્થ

તમે શિક્ષક છો. તમારી પાસે વિદ્યાર્થીઓ આવે ત્યારે બણાવવું એ તમારી પ્રધાન ક્રિયા છે. પણ કેમ બણાવવું એ જ ન જાણતા હો તો? જ્ઞાન વગર ક્રિયા થતી નથી. તેથી જ્ઞાન માટે સરકાર તરફથી આવા તાલીમવર્ગો, અધ્યાપન મંદિરો તથા બી. ટી. કોલેજો ચાલે છે. સરકાર અને શિક્ષકો દ્વારા આ દિશામાં ખૂબ પુરુષાર્થ થાય છે. શિક્ષકોને તેમાંથી પોતાના કામ માટે કંઈક પ્રેરણા પણ મળે છે, છતાં એમાં કંઈ બરકત આવતી નથી. આમ કેમ? કારણ કે એમાં બધું કાયદેસર થાય છે. સરકાર કાયદા ઘડે એ મુજબ શિક્ષકોએ કરવાનું હોય છે. આમ આજે કાયદાથી દુનિયા ચાલે છે. આ પરિસ્થિતિમાં કામ શી રીતે દીપે?

ભક્તિ-શિક્ષક

શિક્ષક એ એક જુદી જ માટીનો માનવી છે. ખરેખર બણીને કેઈ શિક્ષક યઈ શકતો જ નથી. તે તો સ્વભાવથી થાય છે. સ્વભાવથી એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી નહિ પણ ભક્તિથી. જ્યારે શિક્ષકમાં ભક્તિ આવે છે ત્યારે તે કેટલાં અને કેવાં કામ કરી.

જાય છે તેની તેને ખબર પડતી નથી. લક્ષિતમાંથી ક્રિયા-કામ કરવાની વૃત્તિ જન્મે છે. તેથી લક્ષિત એ મહત્ત્વની ચીજ છે. આનો અર્થ એવો નથી કે ક્રિયા અને જ્ઞાન નકામાં છે. ત્રણેય મહત્ત્વનાં છે, પણ ક્રિયા અને જ્ઞાન બહારથી આવી શકે છે, જ્યારે લક્ષિત ક્યાંયથીયે બહારથી આવી શકતી નથી. લક્ષિત પોતાની જાત્રિતિ માગે છે, લક્ષિતનો છાંટો તો પોતાને ભાન થાય ત્યારે જ આવે. આપણા સમાજમાં જ્યારે ધર્મભાવના હતી ત્યારે લક્ષિત હતી. ધર્મને સ્થાને કાયદો આવ્યો કે લક્ષિતનો લોપ થયો. લક્ષિતમાં કોઈકવાર કાયદો કેવો આવે છે તે કહું :

સાચો ઉપરી-જનતા

એક શાળામાં એક શિક્ષક પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળ શીખવતા હતા એવામાં અચાનક ત્યાં વિદ્યાધિકારી આવી ચઢ્યા. શિક્ષક શીખવવામાં તદ્દલીન હતા, એટલે પાછળ વિદ્યાધિકારી આવીને ઊભેલા હતા તે ન જોયું. પિરીયડ પૂરો થયો છતાં શિક્ષકે ભૂગોળ શીખવવાનું ચાલુ જ રાખ્યું. છેવટે ચાકીને વિદ્યાધિકારીએ વર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે શિક્ષક પાસે દાકમ-ટેબલ માંગ્યું નિશ્ચિત સમય કરતાં શિક્ષકે ભૂગોળ શીખવવા માટે વધુ વખત લીધો હતો, એટલે કાયદાભંગ બદલ નોંધમાં લખાયું. 'શિક્ષક નિયમિત અને વ્યવસ્થિત નથી !'

આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં તમારે નાટકની રંગભૂમિ પર શિક્ષકનું પાત્ર ભજવવાનું છે. નાટકમાં કોઈ પાત્ર પોતાનો પાઠ સારી રીતે ભજવે છે ત્યારે પ્રેક્ષકો ખુશ થઈ તાળીઓથી તેને સન્માને છે. પોતાનો ભાગ ભજવી પડદામાં જાય છે ત્યારે પણ તાળીઓ પાડી પાછો બોલાવે છે. નાટકમાં નટ પોતાનો પાઠ ખરાબર ભજવે છે કે નહીં તે જોવા પડદા બોલે નાટકનો એનેજર ઘણીવાર સોટી લઈને ઊભો રહે છે. પરંતુ જ્યારે પાત્ર પોતાનો પાઠ પોતાની બધી કળા અને શક્તિ ખરચી ભજવે છે અને

પ્રેક્ષકોને ખુશ કરે છે, ત્યારે મેનેજર પણ ખુશ થાય છે. નાટકમાં જેમ ઉપરી હોય છે તેમ કેળવણી ખાતામાં પણ શિક્ષકોના કામ ઉપર નજર રાખનાર કોઈ ને કોઈ ઉપરી હોવાનો જ. શિક્ષકોએ તેની તરફ વિવેકથી જોવું જોઈએ. પરંતુ એમણે એ કદાપિ ન ભૂલવું જોઈએ કે તેમનો સાચો ઉપરી તો જનતા છે. તેમણે ઉપરીને ખુશ કરવા નહિ, પણ જનતાને ખુશ કરવા પોતાનો પાઠ ભજવવાનો છે. એ ભાગ બરાબર ભજવવાની મુખ્ય ચાવી ભક્તિની છે. શિક્ષક પોતાનું કામ ભક્તિપૂર્વક કરશે તો જનતા તેના પર ખુશ થઈ તેનું બહુમાન કરશે એમાં શંકા નથી. આ રીતે કામ કરનારને ઉપરી અધિકારીની કંઈ પડી હોતી નથી.

મેરે તો ગિરિંદ્ર ગોપાલ

જૂના વખતમાં સ્ત્રીઓ કોઈને ટાણે મારતાં કહેતી કે આને તો મહેતાની મા જેટલો મદ છે. કારણ કે મહેતાને છોકરાં ઘણાં હોય-પણ એ છોકરાંને પોતાનાં ગણ્યાં હોય તો પહેલાં શિક્ષકને વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં છોકરાં કરતાં વધારે વહાલાં હતા. આજે એની ઊલ્લેખ છે તે ભક્તિથી પૂરી થઈ શકે ભક્તિમાંથી પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. ભક્તિ જ જ્ઞાન અને ક્રિયાની જનની છે જે શિક્ષકમાં ભક્તિ જાગે છે તેનામાં જમે ત્યાયો જ્ઞાન એકદું કરવાની તમન્ના જાગે છે. એવો શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એવું એવું શીખવી દે છે કે ઘણીવાર એને પોતાને પણ આશ્ચર્ય થાય છે. વાહરડાને છોડતાં જ ગાય પાહો મૂકે છે, તેમ વિદ્યાર્થીઓને જોઈ શિક્ષકમાં જ્ઞાનનો પાહો મુકાવો જોઈએ.

એક સામાન્ય માતા પણ પોતાના બાળકને ઘલું ઘલું શીખવી દે છે માતા બાળક માથે સૂતી હોય અને જુએ કે બાળક બીનામાં સૂતેલું છે તો તરત બેઠી થઈ તેને કોરામાં મુવારો ને પોતે બીનામાં મૂકી રહેશે રાત્રે અનેકવાર જાગી ને બાળકને ધણવે છે. કાયદેસર તો માતાએ જાણવું જોઈએ! છતાં આ

બધું માતા શા માટે કરે છે? કારણ કે માતામાં લક્ષિત છે. લક્ષિત એને બાળક માટે સર્વ કાંઈ કરાવે છે. મીરાએ ગાયું ‘મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ દૂસરા ન કોઈ’ આ લક્ષિત છે. આ લક્ષિતમાંથી જ મીરાને જ્ઞાન થયું. એ રીતે શિક્ષકને માટે તો વિદ્યાર્થીઓ એનું સર્વસ્વ બનો જવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ વગર એને એન ન પડવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને જોતાં જ એનું હૈયું ગેમથી ઊભરાઈ જવું જોઈએ. આવી લક્ષિત હશે તો થોડા કલાકનું લઘુત્તર પણ પૂરતું થઈ જશે.

એમને પગલે ચાલીએ

એક માસ્તર હતા. તે હુકો પીતા હતા. સવારે ઊઠી ચૂલા આગળ એસી પી લે, પણ વિદ્યાર્થીના દેખતાં નહીં. નિશાળે જવા નીકળે ત્યારે નીચું જોઈને ચાલે. એક દિવસે એમણે મને મારેલો અગિયારશનો એ દિવસ હતો. લલા માસ્તર મારીને ખૂબ પસ્તાયા. તે શું લણાવતા અને કેવી રીતે લણાવતા તે આજે યાદ આવતું નથી, પરંતુ આજે એમના સ્મરણથી મને લક્ષિત ઊપજે છે. વિદ્યાર્થીને જોઈ એ ખુશ થઈ જતા અને એમને જોઈ વિદ્યાર્થીઓ ખુશ ખુશ થઈ જતા આ બધું શું તાલીમ વર્ગોમાંથી મેળવ્યું હશે?

કેટલાક માસ્તરો કહે છે : બળી આ નોકરી. તલાટીને તો રાવણિયોય હોય છે, અમને તો શાક સરખું પણ કોઈ ન આપે. પણ તેમને ખબર નથી કે તલાટીને તો એકલો રાવણિયો મહદ કરનાર, ને ઠપકો દેનાર ઘણા; જ્યારે શિક્ષકની પાછળ તો આખું ગામ હોય છે. પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રેમ કરનાર શિક્ષક તેમનાં માળાપોનો પણ પ્રેમ સંપાદન કરી શકે છે. ઉપરી અમલદારો પણ તેના પર ખુશ રહે છે. એવા શિક્ષકની બદલી પણ કોઈ કરતું નથી. પાટણમાં એક શિક્ષકે ૩૦ વર્ષ એક જ શાળામાં નોકરી કરી હતી. એમને કોઈએ બદલ્યા નહિ. નોકરીની મુદત પૂરી થયા પહેલાં છ માસ અગાઉ તેમનું અવસાન થયું. પણ નોકરી દરમિયાન એમણે

એવું સારું કામ કર્યું હતું કે તેમના અવસાન પછી તેમના બે છોકરાઓને આગળ અભ્યાસ માટે સરકારે વ્યવસ્થા કરી આપી.

ત્યાગે તે આગે

વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે અખૂટ પ્રેમ અને ભક્તિ ધરાવનાર શિક્ષકની બદલી થાય તો પણ શું? ‘एकोऽहम् बहु स्याम्’ અનુસાર તે જ્યાં જશે ત્યાં તેની સામે છોકરાં જ હોવાનાં. છોકરાને જોઈ તે ખુશ થશે. એને મન છોકરાં એ એની મોટી સંપત્તિ હશે. સ્વધર્મમાં રત થઈ ગયેલા શિક્ષકને બીજા કશાની પડી હોતી નથી. એક ઋષિ પ્રકૃતિની ગોદમાં એક ગ્રાહ નીચે બેસી વિદ્યાર્થીઓને ભણાવી રહ્યા હતા. ઋષિ વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં તનમય હતા. એવામાં ત્યાં એ પ્રદેશને રાજા આવી ચઢ્યો. એની નજર ઋષિ ઉપર પડી. કંઈક ઉપયોગી થવાની દૃષ્ટિએ રાજા ઋષિ માંમે જઈને બોલો રહ્યો. પણ ઋષિએ તો તેની માંમે જોયું પણ નહિ. ઋષિને રાજા પ્રત્યે દ્વેષભાવ નહોતો, પણ પોતાના કાર્યમાં તટ્લીન ચયેલા ઋષિને કંઈ સ્પૃહા નહોતી. થાકીને છેવટે રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો : “હું આ પ્રદેશનો રાજા છું. તમારે કંઈ જોઈએ છે?” “બહુ સારું, મારે કંઈ જોઈતું નથી. આ વિદ્યાર્થીઓ મારું સર્વસ્વ છે.” ઋષિએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. છતાં રાજાએ અનાજ વગેરેની જરૂર હોય તો આપવા કહ્યું; પણ ઋષિએ કહ્યું, “મને ખબર નથી કે મારા ઘરમાં શું ખૂટે છે. છતાં તમારે પૂછવું હોય તો ઘેર જઈને મારી પત્નીને પૂછો.” રાજા ઋષિ-પત્ની પાસે જાય છે અને કંઈ જોઈએ તો માગવા કહે છે. ઋષિ-પત્નીએ પણ એવો જ જવાબ આપ્યો. છોકરાં પ્રત્યે ભક્તિવાળા શિક્ષકની પાછળ બધું આપમેળે આવે છે. એવો શિક્ષક પગાર અને પ્રતિષ્ઠા પાછળ દોરતો નથી. બિલકુલ પગાર અને પ્રતિષ્ઠા તેની પાછળ પાછળ આવે છે. ભક્તિને પગાર કે પ્રતિષ્ઠાની પડી નથી હોતી. મેં તે આ જોયું છે અને અનુભવ્યું છે. તમે પણ જુઓ અને અનુભવો.

કાયદાના જજ્યા

આપણા દેશમાં હમણાં વર્ધા-યોજના દાખલ કરવામાં આવી છે. તેને કેટલાક અર્ધા-યોજના કહે છે. સરકારે શાળાઓમાં રેંટિયા દાખલ કર્યા છે, પણ તેમાં છોકરાઓ સૂતર કાઢે છે કે કસૂતર તે તો ભગવાન જાણે. કાયદેસર કંતાવે છે એટલે સૂતર પણ કાયદેસરનું જ નીકળે છે !

પ્રોજેક્ટ વિસ્તારમાં ફરતાં મને એક પ્રોજેક્ટ અમલદાર મળ્યો. તેણે કોટપાટલન નેકટાઈ પહેરેલાં હતાં. તેણે મને કહ્યું, “અમારે શાળાઓમાં રેંટિયા દાખલ કરવા છે.” મેં તેને પૂછ્યું, “રેંટિયા શીખવશે કોણ ?” “હું” શીખવીશ. મને આવડે છે.” તેણે જવાબ આપ્યો. મને મનમાં ખૂબ હસવું આવ્યું. કોટ, પાટલન અને નેકટાઈ ધારણ કરનાર આ અમલદાર બાળકોને કાંતતાં શીખવામાં ગમે તેટલો કુશળ હોય પણ જ્યાં સુધી કાંતવાનું તેના જીવનમાં સ્વાભાવિક બની ગયું ન હોય ત્યાં સુધી એ વિદ્યાર્થીઓને કાંતતા કરી શકે જ નહિ. આજે શાળાઓમાં કાયદેસરનું સૂતર નીકળે છે. કાયદેસરનું શિક્ષણ, કાયદેસરના શિક્ષક અને કાયદેસરના ઉદ્યોગો આપણો નાશ કરશે.

જ્ઞાનગંગાની ગંગોત્રી

શિક્ષક બાઈઓ, આજે દેશ તમારી તરફ મીટ માંડીને જોઈ રહ્યો છે. તમારે ભારતના ભાવિ નાગરિકો ઘડવાના છે. એ કામ માત્ર ચોપડીઓ લખાવવાથી થવાનું નથી. આજે પણ શાળાઓમાં એકનાં એક પુસ્તકો અને એકનાં એક ગીતો શીખવાય છે. એ બધું એંદું જ્ઞાન છે. બાળકોને દેશના સાચા નાગરિક બનાવવા હશે તો એવા એંદા જ્ઞાનથી થવાના નથી. આજે તો રોજ વહાણું વાય છે ને યુગ પલટાય છે. એ પલટાતા યુગ ત્રાશે તમારે પણ પલટાવું પડશે. પલટાતા યુગ ને પલટાતી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે નિત્ય નવું જ્ઞાન તમારે મેળવવું પડશે ને તે બાળકોને પીરસવું પડશે. આ કામ

હૈયા-ઊકલત અને કોઠાવિદ્યા હશે તો જ થશે. બાળકો માટે અખૂટ પ્રેમનો ઝરો તમારા હૃદયમાં વહેતો હશે તો જ્ઞાન તો તમને મળવાનું છે. જ્ઞાન તો દરેક શિક્ષકમાં ઢગલાબંધ પડ્યું છે. તેને માત્ર પ્રેમની ગરમી આપવાની જરૂર છે. વાછરડાને જોતાં જ ગાય જેમ પાછો મૂકે છે તેમ બાળકોને જોતાં જ શિક્ષકનું હૈયું પ્રેમથી ઊલરાઈ જાય તો તેને ખબર ન પડે એ રીતે મોંઢામાંથી જ્ઞાનની વાતો નીકળી પડે છે.

લાઈઓ, તમારે બાળકોને ક્રિયાશીલ, જ્ઞાનવાન અને ભક્તિવાળાં બનાવવાનાં છે તમે એ તરફ ધ્યાન આપજો બાળકોને તમે તમારું સર્વસ્વ બાળુજો તમારે તમારું કલ્યાણ સાધવું હોય તો તમારા ધંધાને ધર્મભાવે સ્વીકારજો. તમારો ધંધો પવિત્ર છે. એ પવિત્ર ધર્મનું પાલન કરતા કરતા તમે પણ પવિત્ર થશો.

યજ્ઞનો અર્થ: 'વિચારકાંતિનું' આદિવચન*

શહેરમાં અને ગામડાંમાં આપણે ફરીએ છીએ. જેને ગરીબ કહેવામાં આવે છે તેમની વચ્ચે ફરીએ છીએ.—પણ હું એમને ગરીબ નથી કહેતો. ભગવાને જેને હાથપગ જેવી મંપત આપી હોય તે ગરીબ શેનાં ? રોટલો ખાય છે કે રોટલી ખાય છે તે પરથી ગરીબ—અમીર નહીં ન દરી શકાય—પણ આ કહેવાતાં ગરીબોની વચ્ચે ફરીએ છીએ ત્યારે એમનાં પ્રેમ જોઈને છાતી ગજ ગજ કૂલે છે. એ આપણી પાસેથી ઘટ્ટી ઘણી આશાઓ રાખે છે. એમને શું આપીએ ? આપણી પાસે મૂઠી થોડી છે. આપણે એ મૂઠી વધારવાની છે. તે ખાતર આ ગિનિરમા એક અકવાડીડ રહીને ભાતું ભેગું કરવાનું છે.

* વિચાર-સિનિરમાં આચાર્ય દાદા ધર્મશિક્ષારીએ આપેલાં વીસ પ્રયત્નોત્તરો ને સંમલ “વિચાર કાંતિ” નામે તરનમાં પ્રગટ થયે, તેનું આદિવચન.

ક્રાંતિનાં બે વાહન : વિચાર અને આચાર

ગામડાંમાં ઘણું પૂછે છે કે, “૩૬ કરોડની વસ્તીવાળો આવડો મોટો દેશ ક્યારે સમજી લેશે? ૧૯૫૭ પહેલાં તમે બધાંને સમજાવી શકશો?” મોટા મોટા આંકડાશાસ્ત્રીને ગભરાવી મૂકે એવો સવાલ છે, ત્યાં આપણે તે કોણ? પણ હું તો ગામડાંમાં રહેલો છું તે ગામડાંનું એક દુષ્કાંત આપીશ. ગામડાંમાં દરેક અગિયાર વાગે ઢારાં છોડવાનો સાદ પડે છે. એ સાદ કંઈ કરેક જણ સાંભળતું નથી. થોડાં સાંભળે છે તે છોડવા માંડે છે ને એમનું ભેઈભેઈને બીજાં બધાંય પોતપોતાનાં ઢારાં છોડી મૂકી છે. એમાં જેમ થોડાને સાદ સંભળાય છે ને બાકીના એમનાં આચરણને અનુસરે છે, તેમ જો થોડાં લોકો સતપુરુષની વાતો સાંભળીને સમજી જાય ને પછી આચારમાં ઉતારે તો બાકીનાં લોકો એમની પાછળ પાછળ આવવાનાં. ગામડાંમાં ભાપણ કરીએ ત્યારે લોક એ બધું તો સમજે કે નયે સમજે, પણ એટલો તત્ત્વ-સાર ગ્રહણ કરી લે છે કે ભૂદાનવાળા જમીન લઈને વહેંચી આપવા આવ્યા છે. એમને શી રીતે સમજાવવા? એમને આચારથી જ સમજાવી શકાય.

યજ્ઞનો અર્થ

લોકો આપવા ને ધસાવા તૈયાર હોય છે. તોય બુદ્ધિશાળીઓ દલીલ કરે છે કે, બધાં સ્વાર્થી છે ને જે કાંઈ પ્રયત્ન કરે છે તે સ્વાર્થ માટે જ કરે છે.” એમને મારો જવાબ છે કે સામાન્ય માણસ સ્વાર્થી પણ નથી, કે નિસ્વાર્થી પણ નથી. એ તો સંજોગોને આધીન થાય છે. જે દેખાય છે તે સ્વાર્થ એનો સ્વભાવ નથી, પણ વિરૂદ્ધિ છે. એનો મૂળ સ્વભાવ દુષ્ટ નથી. હું એમને લોહાનો દાખલો આપું છું. ગામડાંમાં લોકોને પૂછીએ છીએ કે “લોહાનો રંગ કેવો?” તો કોઈ કહેશે, “કાળો”, પણ જે ખેડૂત હશે, ક્ષણ વતી ખેડનારો હશે તે તો કહેશે કે, “લોહાનો રંગ તો ચાંદી એવો ધોળો હોય છે.” જેને કાળો રંગ કહે છે તે તો વિરૂદ્ધિ છે,

મૂળ રંગ પર ચડેલો કાટ છે. કાટ ઘસાઈ જાય છે ત્યારે લોહું ચાંદી જેવું ચમકે છે. ઘસાતું લોહું માત્ર ચાંદી જેવું ઊજળું જ નથી હોતું, રેશમ જેવું સુંવાળું પણ હોય છે. પણ જે ઘસાતું નથી તે કાળું હોય છે, ખરબચડું હોય છે અને એના ઉપરથી કાટની પોપડીઓ ઊખડે છે. ઘસાઈને નહીં તો પોપડી ઊખડીને, એ એછો તો થવાનો જ. પણ ઘસાઈને એછો થાય ત્યારે ચક્ક કહેવાય છે. મને તો સંસ્કૃત આવડતું નથી. મારા યજ્ઞમાનોનેય (ગામડિયાઓનેય) આવડે નહીં. એટલે સંસ્કૃતમાં યજ્ઞની શી ખબર શી વ્યાખ્યા હશે તે તો, પણ હું તો ઠહું છું કે ચક્ક એટલે ઘસાઈ છૂટવું

પહેલા પુરુષ એકવચનથી શરૂ કરીએ

આપણે બીજા માટે કંઈ રીતે ઘસાઈ છૂટીએ ને ઘસાઈને ઊજળા થઈએ તે શીખવા માટે આપણે અહીં આઠ દહાડા રહીશું. આપણને તે માટે યોગ્ય આચાર્ય મળ્યા છે. માટે શાંતિથી સાંભળજો. ભગવાને બે કાન આપ્યા છે તે એક કાનેથી સાંભળીને બીજા કાનેથી કાઢી નાંખવા માટે નથી આપ્યા. બેય કાને સાંભળીને સોંસડું પેટમાં ઉતારવા માટે ભગવાને બે કાન આપ્યા છે. તો આ આઠ દહાડામાં ભાતું બાંધી લઈએ ને પછી સમાજમાં નીકળીએ. આજે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે કે જો સમાજમાં ફેરફાર નહીં કરીએ તો હિંદનો અંત આવશે. પહેલો ફેરફાર પોતામાં કરવો રહ્યો. શરૂઆત તો પહેલા પુરુષ એક વચનથી જ કરવાની હોય.

સાખરમની, ૨૧-૮-૧૫૫, વિચાર-શિબિરના ઉદ્ઘાટન પ્રવચનમાંથી.

કાર્યકર્તાઓને

[પળનિર્મા સર્વસેવા સઘે પૂજ્ય વિનોબાની પ્રેરણાથી નિધિમુક્તિને ઠરાવ કર્યો તેને પગલે પગલે ગૂજરાત ભૂદાન સમિતિએ પોતાના આત્મવિસર્જનને તથા જિલ્લા ભૂદાન સમિતિઓનાં વિસર્જનને ઠરાવ ૧૮મી ડિસેમ્બર ૧૯૫૬ને દિવસે પેટલાદમાં જિલ્લા પ્રતિનિધિઓ તથા કાર્યકર્તાઓની સલામતી કર્યો. ઠરાવ કરતાં પહેલાં તંત્રમુક્તિના લાભાલાભ વિશે સારી ચર્ચા થઈ. તે વખતે મહારાજનક નીચેના ભાષણથી એક નિર્ણયાત્મક વળાંક મળ્યો.]

કાંત-દૃષ્ટાઓની રીત

કાંતિકારી દૃષ્ટાઓ ભાણુસનાં મોંઢાં સામે નથી જોતા, એ તો કાળના મોંઢા સામે જુએ છે. તેઓ કાળ જોઈને માપ કાઢે છે. વિનોબાજી પાસે કાળનું માપ છે, એક દર્શનનું માપ છે. નવજીવન કાઢતાં પહેલાં કયાંય સુધી ગાંધીજી આનાકાની કરતા હતા, પણ પછી એકદમ કહેવા મંડ્યા કે “હવે મારાથી નથી રહેવાતું અને એમણે નવજીવન શરૂ કર્યું”. તેવી જ રીતે જોતાળીસમાં એકદમ અંગ્રેજોને કહી દીધું કે તમે હવે તો જાવ ! મહાપુરુષો આપણાં મોં જોઈને પગલું નથી ભરતા, એ તો ઈશ્વર પર ભરોસો રાખીને ચાલે છે. એટલે હું તો વિનોબાજીની આ વાતને મારા હૃદયથી વધાવું છું.

શૂરાઓ, અંપલાવજો !

એકલો જાને ર’ કહીને એ (વિનોબા) તો ઈશ્વરને ઇશ્વારે ઊપડ્યો છે. આપણે પણ આપણી પાસે જે કાંઈ શક્તિ હોય તે ઈશ્વરને અર્પણ કરો. આ દૈવી કામ છે, ઈશ્વરનું કામ છે. નહીં તો આવી વાત તે કોણ સાંભળે ? વેંત લોંચ માટે લાઈઓ લાઈઓ વચ્ચે જ્યાં રોજ ધારિયાં ઊછળતાં ત્યાં જઈને હું કહું છું કે જમીન પર તમારી માલિકી હવે નથી રહેવાની, તોયે લોકો સામે ચાલીને સામ્રાય કરવા આવે છે ને ણીજા ગામ સુધી મૂકવા આવે છે ! એટલે આ તો યુગનું વળ છે. માટે તો આ વિશે શ્રદ્ધા છે. જેને જેને દોડવું હોય તે દોડો, બાકી જે થવાનું છે તે થવાનું છે. પણ એમ માનશો

-નહિ કે આપણા જે મોટા આમાં નથી દોડતા તે ક્રાંતિકારી નથી. આ રસ્તે હીંડીશું તો ગામ આવવાનું છે, એવી જેને ખાતરી પડી ગઈ હોય તે કૂદી પડે !

એ તો કાળ ભગવાનની કળા !

આ તો દિલમાં ભગવાની વાત છે. હું વિનોબાજી પાસે જઈ આવ્યો. કામ કરવાનું નહીં કર્યું, તોયે આવીને આઠ દહાડા બોલ્યા-નણમાં બેસી રહ્યો હતો “કેવી રીતે કરવું ? ભાગવાથી તે કોઈ જમીન આપે ?” એવું એવું થતું હતું પણ જેવી કોઈએ સામે બોલાવીને આપી કે ‘જેડ’ બેસી ગઈ. ગાંધીજી ને વિનોબાજી જેવાનેય ક્યાં ‘સમજ’ પડે છે ? એમનેય ભગવાનનો ઇશારો થાય છે ને પછી ‘સમજ’ તો પડે છે. વિનોબાજીને પણ કાંઈ એમને એમ આની ગમ નહોતી પડી પણ જેવું દાન મળ્યું કે એમને કાળની સમજણ પડી ગઈ, એના જેટલી સમજણ મને કે તમને કોઈનેય નહીં પડે. ગાંધીજીની સમજણ સરદાર-જવાહરનેય નહોતી પડી આપણે આપણી મેળે જાણ્યા થઈએ, નીચા થઈએ, પણ સમજણ તો એની છે. એટલે અપજ્ઞ મળશે તો અપજ્ઞ, પણ આ કરવા જેવું છે કહીને કૂદી પડાય તો કૂદી પડો સર્વસેવા સંઘનેય વિનોબાજી જેટલો વિશ્વાસ નથી આવવાનો વિનોબાજી તો વિશ્વાસથી ભરણાય છે અને અહીં લોકો સાંભળવા બેઠા છે એમાંથી કોઈ થોડા દહાડાની તો કોઈ વધુ દહાડાની ભાઈબધો કરશે છેક સુધી તો શી ખબર કોણ જઈ પહોંચશે પણ અહીં તો એની એકની તૈયારી એ સૌની તૈયારી છે

ઈનો ઘોડો છુટો

મને ગમતું હતું તેવું આ માણસે કર્યું છે હવે છૂટા થઈને માડો દોડવા. ‘ઈનો ઘોડો પાણી પીને’ છૂટ્યો છે કોઈ એની ચિંતા કરશે નહીં. છેક ભગવાનની પાસે બેઠેલાને પણ એમાં પૂરી સમજ પડતી નથી, તો આપણને તો ક્યાંથી પડે ! આ સિવાય મને

તા ગમ પડતી નથી હું તો એટલું જ જાણ કે આ જિંદગીમાં એની પાછળ (ગાંધી વિનોબા જેવાની પાછળ) દોડવામાં મજા છે મને સમજણ પડી નથી, પણ ગેડ' (ગડી) ભેગી ગઈ છે કોઈ પૂછે કે 'આનું આમ કેમ ને તેમ કેમ ?' તો ઉત્તર ન દઈ શકું, પણ કરવાનું તો આ જ છે એની પાકી 'ગેડ' બસી ગઈ છે

વજુભાઈ એ તૈયારી કરવાની વાત કરી, પણ મોટા પુરુષો તૈયારી કરતા નથી પચમહાલમાં એક બીલ મળ્યો તો તે કહેતો તો કે 'મા'રાજ તમે કહો છો તે તો માયુ છ આ બધી માલિકી કઈ રહેવાની નથી' પણ કેમે કયું છટતું નથી તોયે એટલું નકકી કે માલિકી રહેવાની નથી' એવું છે. કેમ થશે એની સમજ ન પડે પણ મનમાં હીવા જેવું દેખાય કે શવાનું તો આ જ છે, એટલે મેં એને શ્રદ્ધાને વિષય કહ્યો બાકી ચર્ચા કરવી હોય તો કરો એમાયે ખાટું નથી

સમય સમય બદલાવન હૈ

મરદાર સાહેબ એકવાર વડોદરા ગયા તા ત્યારે કઈ તોફાન થયા ને કઈ પથરા પડ્યા તા ! જોવા જેવી થઈતી પાચ-સાત જ વરસ પછી મરદાર વડોદરા આવ્યા ત્યારે મને કહે કે હીંડ વડોદરા, જો હવે પથરા કેવાક પડે છે ! હું તો એમના મલૂનમાં ભેગી ગયો કોઈએ પથરાય ના માર્યા ને કઈ નહીં ત્યાં તો સ્ટેશન પર પાથરણા પાથરેલા ને તોરણો બાધેલા એક તરફ રાજદરબારના લોકો હારબધ ઊભેલા ને બીજી તરફ આપણા બધા ખાદીવાળા ઊભેલા બધા લગીલગીને સ્વાગત કરતા હતા કોને ખબર હતી કે સાત વરસમાં સમો છેક આવો બદલાવ ગયો હશે ! પણ જેને બેસી ગા'તી તને તો પહેલેથી જ 'ગેડ' ભેગી ગા'તી કે આવું થવાનું જ છે

એટલે તૈયારી તા બધી એની છે બાકી આપણે તો દોડવાની તૈયારી કરવાની છે દોડી શકીશું તો જરૂર પહોંચી શકીશું

(સમાજી પૂર્ણાવૃત્તિ કરતા પૂજ્ય મહારાજે કાર્યકર્તાઓને આ દિવ્ય કાનિષ્ઠા રહેલા છવન સાક્ષ્યનું દર્શન કરાવ્યું.)

લાગ્યનું ઉપનિષદ

શુ થવાનું છે એની ખબર નથી પડતી, પણ કંઈક થવાનું છે એ નિશ્ચિત છે જીવનમાં આપણે ચિંતવન ને આચરણ કરવા પડ્યો આપણે લાગ્યશાળી છીએ એમ માન્યો, કેમકે પવિત્ર કામ લાગ્યશાળીના હાથમાં આવે છે આમાં ફૂડકપટ કે દિલચોરી થઈ શકે એવું નથી ડેડલાક ધધા જ એવા હોય છે જેમાં જૂઠું બોલવું હોય તોય બોલાય નહીં, અને કેટલાક એવા હોય છે, જેમાં સત્ય બોલવું હોય તોયે બોલાય નહીં ખેડૂત હળ હાંકતા-હાકતા વિચાર કરે કે ચાલ ત્યારે, આજે તો જૂઠું બોલું । તે એ સી વાતનું જૂઠું બોલે । હા, પૈસા માટે ખેતરમાં કામ કરતો હોય તો શેક પાસે જૂઠું બોલે ને કામચોરી કરે, પણ પડના ખેતી જેવા ધધામાં ખોટું કરી કરી ને કરે શું ? તેવું આપણું આ કામ છે એનો મરમ સમજ્યો અને એ સમજીને આ કામમાં દિલ રેડી દેજો તો બેટો પાર થઈ જશે જીવન સુધરી જાય એવું કામ હાથ લાગ્યું છે તો મરતી વખતે યુશી બિપજે એ રીતે કામ

(નોંધ અને સ્પષ્ટતા હરીરા બાસ, પ્રબોધ ચાત્રી)

